

2017 • 04

LXX. évfolyam • április

művelődés

közművelődési havilap

művelődés

közművelődési havilap

Szerkesztőségi tanács:

Egyed Ákos
Kása Zoltán
Péter István
Pozsony Ferenc
Széman Péter

A szerkesztőség:

Dáné Tibor Kálmán (főszerkesztő)
Balla Sándor
Benkő Levente
Demeter Zsuzsanna
Péter János

Postacím:

400183 Cluj-Napoca,
str. Gheorghe Lazăr nr. 30.,
O. P. 1. Cluj, C. P. 123
tel/fax: +40 264 434 110
honlap: www.muvelodes.net
e-mail: szerkesztoseg@muvelodes.net,
muvelodes@yahoo.com
Bankszámlaszám: Redacția Művelődés
RO57TREZ21621G335000XXXX
Adószám: 9549909

ISSN 1221 – 8693

Megjelenik a Kolozs Megyei
Tanács támogatásával
Apare sub egida Consiliului
Județean Cluj

Nyomdai előkészítés:

IDEA PLUS – Kolozsvár
Lapterv: Könczey Elemér
Műszaki szerkesztés: Fazakas Botond

Nyomdai munkálatok:

IDEA nyomda – Kolozsvár
Igazgató: Nagy Péter

Ára 3 lej

Tartalom

Patócs Júlia: Arany-kötetet a kézbe! 3

színpad

Varga Ibolya: A mai gyermekirodalom és a bábjátás újító kísérletei (3.) 4

közösség

Szász István Szilárd: Facebook-hatás – a szabadság illúziója? 11

vadrózsák

Széman Rózsa: Hímes hímesek. 15

Barabás László: Egy marosszéki húsvéti szimbólum. 19

enciklopédia

Szekernyés János: A 300 éves Oravicabánya 200 esztendő kőszínháza (1.) 21

emlék-lapok

ifj. Xántus János: A Szampó útja 25

szabadidő

Farkas György: A digitális fényképezőgép és az objektív beszerzése 28

Lapszámunk szerzői:

Barabás László – főiskolai tanár, folklórkutató, Marosvásárhely
Farkas György – egyetemi oktató, Kolozsvár
Patócs Júlia – újságíró, művelődésszervező, Nagyszalonta
Szász István Szilárd – doktorandusz, Kolozsvár
Szekernyés János – nyugalmazott újságíró, helytörténész, Temesvár
Széman Rózsa – egészségügyi asszisztens, művelődésszervező, Szilágysomlyó
Varga Ibolya – rendező, Kolozsvár
ifj. Xántus János (1917–1982) – természetrajz tanár, Kolozsvár

A címlapon nagyszalontai leányok az Arany-portán. Szenkó Melinda felvétele.
A hátlapon Széman Rózsa fényképe.

Támogatók:

Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület
RMDSZ – Communitas Alapítvány
Hargita Megyei Kulturális Központ
Hargita Megye Tanácsa
Kovászna Megyei Művelődési Központ
Kovászna Megye Tanácsa

Médiapartnerek:

Arany-kötetet a kézbe!

Atisztaszobában, a bölcsőben felsírt a gyermek. Anyja nagybetegen, mozdulatlan feküdt az ágyon, mintha nem is hallaná a párnaszerű gyermek könnyörgését. Apja a ház előtt állt, merengve. Az eperfa rügyező ágát nézte, s arra gondolt, új élet fakad, talán bő termést hozó. Eszébe jutott a sírkertben domboruló nyolc sírhant. Nyolc gyermek, nyolc remény, nyolcszoros fájdalom. Gondolataiból a kapu nyikorgása riasztotta. Asszony-lánya érkezett friss életerővel, karján a gyermekkel, az unokával. Libbent a szoknyája, ahogy befordult a szobába, s csakhamar elcsendesült az erőtlen sírás.

A konyhában, a tűzhely mellett kuporgott a gyermek, s kérte az újabb mesét. Tágra nyílt szemmel figyelt, szívta magába apja minden szavát. Tenyerével elsimította a port, s vézna kis ujjával betűket rajzolt. Arany János – olvasta egybe a betűket az apa, s arra gondolt, talán megadja a Jóisten, hogy ez a fia nagyra nőjön.

Az iskola s a templom között hangoskodva játszottak a fiúk, kergetőztek kifulladásig. Egy, csak egy gyerek ült kicsit odébb, egy kövön, s nézte az ég magasában táncoló madarakat. Érezte, ahogy átmelegíti a nap arany sugara, mélyen magába szívta a párologó föld tavaszillatát. Eszébe jutott anyja mosolya, amivel aznap reggel, tizennegyedik születésnapján köszöntötte. Gondolataiból az iskola kolompja riasztotta. Elindult az osztályterembe: az elsősök már várták a kistanítót, aki jól érthetően magyarázta az írás-olvasás titkait...

Elcsendesült a jegyzői lak, a folyton kérdező fiú és a csilingelő nevetésű leány is elaludt már. Végre elszundított kicsit az aggodalmas józan ész, s a lámpa remegő fényében kitágult az apró szoba. Egyszerre elfért benne az udvar népe, a boglyák hűvöse, az ér élővilága, mellette a budai csárda, a sereg, élén maga a király is, s ahogy a szív dobbant egyre hangosabban, úgy lépdelt elő a múlt emlékeiből a természetes legény. Fegyelmezett verssorokba rendeződött a történet, s vitte már a posta a gyöngybetűkkel megírt pályaművet.

Nagyszalontán, az egykori telken, rügyet bont az eperfa ága és hirdeti az új reményt. A tisztaszobában bölcső idézi a régi időket, mellette áll egy gyermek, s halkán dúdolja az Év Dalát: „kétszáz év a történelemben, úgy elszáll, mint egy pillanat, de a népünk, Arany népe töretlenül itt marad...”

A nagyapa kézen fogva vezeti kisunokáját, s arról mesél, hogyan szemelgették a zörgős héjú borsót egykor a régi házban, a kemence előtt. Az asztalon szent könyvek. A Biblia és az Arany-összes.

Az iskola és a templom között, ugyanott, ahol egykor a kiskamasz diák-tanító pihent, most a költő bronzba öntött mása tekint a végtelenbe. Megtelik a tér, egyre többen érkeznek. A nap sugara bearanyozza a parkot és a lelkeket. Arany népe ünnepel.

Büszke a város az ő nagy fiára, büszke, mert érti minden szavát, mintha csak apja, nagyapja hangját hallaná, ahogy elbeszéli örömet-bánatát. Mintha első kedves tanítóját hallaná, ahogy bevezet a szavak világába. Mintha a városáért dolgozó felelős vezetőt hallaná, ahogy törzséért él, érette, általa.

Nagyszalontán, a 2017-es évben elcsendesül a világ, hogy minden tekintet Arany János életművére szegeződhessen. És kitágul a város határa. Elfér benne a magyar nép apraja, nagyja. Harcosok, akik a mindennapokban vívják csatáikat, asszonyok, akik az otthon melegén dolgoznak, gyermekek, akik háromévesen már tudják a Csalládi kört, és fiatalok, akik értik a Toldi első szakaszát.

Mindenkinél örömtelibb szívvel ünnepel Nagyszalonta, a város, ahol kétszáz évvel ezelőtt, egy bogárhátú kis házban felsírt a bölcsőben az apró gyermek. Ünnepel minden irodalombarát, mert a legszebb verseket Aranytól kapta. Fejet hajtanak a Tudományos Akadémián, ahol főtítkárként időtálló rangot adott Arany komolysága. Kalapot emelnek a lantot pengetők, mert tudják, Arany nemcsak a maga szórakoztatására fogta kezébe kedves hangszerét, hanem segítségével a tananyag elsajátítását is segítette, dallamot írt a nehéz tételekhez. Színesre festik az ünnepi évet az ecset meseteri, hisz Arany ezernyi ihletet adott csodálatos írásaival. S a világot jelentő deszkák, amelyek recsegését Arany is megpróbálta! Műveit feldolgozzák, költészetét bemutatják, elzenélik, eltáncolják.

„De nem addig van a! de nem ám, ha mondom! (...) / Hanem erről többet majd beszélünk otthon.” Tudják, Arany melyik költeményéből való e két sor? Keressék meg, elő az Arany-kötetet!

Jó versolvasást kívánok!

Dóra Jéke

Varga Ibolya |

A mai gyermekirodalom és a bábjátszás újító kísérletei (3.)

Versmágia a csecsemőszínházban

A csecsemőszínházban a vers világtéremtő erővel bír. A versekben megjelenő képeket, tájakat lakja be játékával a bábos, a versek ritmusa adja az előadás ritmusát, elmondva, skandálva, duruzsolva, énekelve a vers megteremti az előadás képi és hangzásvilágát, amelyen keresztül működni kezd az oly sokszor emlegetett színházi mágia. A versen keresztül működő képvarázslat gyorsan asszimilálódik, Novák János idézett csecsemőszínházi tapasztalatairól írt beszámolója szerint a két-három éves gyermekek már első hallásra képesek visszamondani verssorokat, vagy otthon, szüleiknek ismételtetik és kérik a versek újbóli felmondását.

Ugyanitt, az csecsemőszínházi kísérleteket összegezve úttörője, Novák a pentatónia mellett, Weöres Sándor gyermekköltészetét, illetve a verseken átáramló anyanyelv hatását tartja a nyugati kultúra felé közvetített legfontosabb magyar üzenetnek. A weöresi örökséget hangsúlyozza, a pécsi Bóbita Bábszínház neve és emblémája, a szárnyas malac is. Ugyancsak a szárnyas malac, a magyar gyermekvers meg-ingathatatlanságának jele köszön vissza a *Friss tinta! mai gyerekversek* címmel megjelent gyermekvers antológiának a borítóján, jelezvén a kötet fontosságát és helyét Weöres Sándori hagyományt illetően.¹

A három éves korosztályig ajánlott gyermekirodalom igen sok „lelki” rokonságot mutat a csecsemőszínházzal.

A versekben megjelenő képeket, tájakat lakja be játékával a bábos, a versek ritmusa adja az előadás ritmusát.

Jelenet a *Hol a világ közepe?* című előadásból, 2014

Jancsi és Juliska, 2016

Mint láttuk, gyakran szolgál alapul színpadi szöveggént, hiszen a legkisebbekhez szóló gyűjteményekben szintén megtalálhatók a babajátékok, a közismert, közkedvelt (vagy éppen felelevenítésre szoruló) népi mondókák, a cirógatók, höcögtetők, lógázók, hingtáztatók. A legnépszerűbb kiadványok szerzői azonban a „felnőtt” irodalomból léptek át – kapásból páran a klasszikusok közül: Weöres Sándor, Móricz Zsigmond, Zelk Zoltán, Móra Ferenc és a kortársak közül: Kukorelly Endre, Orbán Ottó, Garaczi László, Zágonyi Balázs, Kovács András Ferenc, Demény Péter, Fekete Vince, László Noémi, Balázs Imre József – rendszerint gyermekeknek írt ópuszokkal. Bár a személyes hangnem, a meghitt hangulat a gyermekirodalomban nincs közvetlenül jelen mint a csecsemőszínházban, itt is a játék válik legfőbb mozgató erővé. És ez nem pusztán poétikai módszertan vagy eszköztár, hanem tudatos alkotói habitus. „A gyerek szeret játszani – írhatnám, csak játszani szeret. Ahhoz tehát, hogy a gyerek szeressen olvasni is – azért ez nem több évszázados elvárás – elegendő azt elérni, hogy az irodalomra játékszerként tekintsen. Az irodalom (mint egy műveltségi terület) degradálása és devalválódása nélkül ez úgy realizálható, hogy a játék legyen a gyermekirodalom szubszanciális meghatározója”² – írja Lovász Andrea kritikus, a gyermekirodalom kiemelkedő kutatója. A játszó gyermekirodalmat Lovász Andrea felnőtt gyermekirodalomnak³ nevezi, amely, bár paradoxonnak tűnik, arra utal, hogy a gyermekirodalom kinőtte

„gyermekkorát” (a szó negatív konnotációját is beleértve). A szerző és az olvasó között egyenrangúvá vált a viszony, e tény mára nemcsak irodalomelméleti, hermeneutikai elméletek segítségével nyert legitimitást, hanem a tényleges olvasói tapasztalatok is ezt mutatják – állítja Lovász Andrea. A gyermekirodalmi szöveg értelmezhető ugyan elsősorban a (szerzői) játék eredményeként, de a szerző és olvasó társas játékaiként is. Ez a változás kihat a gyermekirodalom és a bábjáték szimbiózisára is. A rosszul értelmezett „gyermekiséget”, a didacticizmust, a leereszkedő, oktató hangot felváltotta a nézőt egyenrangú félként kezelő játszótárs képzelet. A gyermekíráskorban a szöveggel történő játék lehetősége és fontossága felértékelődött és az irodalmi nyelvhez való folyamatos reflexív viszony is hangsúlyossá vált. A nyelvi mutatóanyagok (bár öncélúnak tűnhetnek néha), olvasás/előadás közben játékká alakulnak, amennyiben a gyermek észreveszi bennük a játék lehetőségét és dekódolja az adott nyelvi építményt, akár egy kitalálós játékot. Rejtvényfejtői képességgel azonban inkább a nagyobb gyermekek (a legalább öt év felettiek) bírnak. Az „igényesebb”, összetettebb szövegjátékok már értettség nyelvi és kommunikációs eszközökkel felvértezett olvasót/közönséget igényelnek, így előfordulhat, hogy a gyermekeknek írt és előadott irodalom (vagy a gyermekeknek rendezett előadás) már nem a gyermekeknek szól. Látványosan megváltozott a szókinccs is: a színházban, az irodalomban egyaránt háttérbe szorult a gügyögés,

a szépelgés. A szerzők vállalják, és magától értetődőnek tekintik a merész szóhasználatot, amely tartalmazhat szinonimákat, tájnyelvi vagy szaknyelvi kifejezéseket is:

Elindult Nepálba hat nandu:

Nem tudták, merre van Katmandu.

(Kovács András Ferenc: Hat nandu)

Míg a színpadi kontextus (a játék, a cselekmény, a kellékek, a többi szereplő reakciói) rendszerint fogózkodókat kínál a gyermeknézőnek, az irodalmi műben a szövegkörnyezetből kell kikövetkeztetni az ismeretlen kifejezés jelentését, és ez elbizonytalaníthatja a gyermekolvasót:

– Az a szegény Dzsoni egy angol?

– Dehogyan angol! A szegény Dzsoni az a szegény Dzsoni, és kész. Nincsen neki semmije, vándorol a világban, és füttyörészik. (Részlet Lázár Ervin *Szegény Dzsoni és Árnika* című előadásából, Láng Zsolt dramaturgizálásában, Puck Bábszínház, Kolozsvár)⁴

A szöveg megértése, értelmezése (amennyiben nincs egy segítő felnőtt a közelben) a folyamatos akadályugrások miatt küzdelmes és fárasztó feladattá válhat, elkedvetlenítheti, elidegenítheti a kisgyermeket a neki ajánlott előadástól vagy olvasmánytól:

Látványosan megváltozott a szókinccs is: a színházban, az irodalomban egyaránt háttérbe szorult a gügyögés, a szépelgés.

– Helló, Miszter Kover, a nevem Miszter Phéntek. Nájsztumíjtjú, nagyon örvendek.

Lajos kérdő tekintete láttán Elemér sietett megmagyarázni a dolgot.

– Miszter Phéntek Amerikából érkezett, és nagyon érdekes ajánlata van a számunkra.

– Szó jesz Miszter Kover. Máj ném iz Miszter Phénték, így hívnak, eszt már mondtam egyszer. Szüleim kivándoroltak Amerikába, de én gyakra hazajárok. Láttam a shűlyemelőversenyüket, és csak gratulálni thudok. Kongrátuléjsünsz. (Lackfi János: *Kövéér Lajos színre lép*)⁵

A vers formálása, mondása, éneklése játék és öröm a szerzőnek és az előadónak: a forma öröme elsősorban. Ha léteznek az örömszínháznak megfelelően örömköltészet, akkor az bizonyára a Weöres Sándor-i hagyományokból építkező rímes-ritmusos *Láz a csigaházban* című gyermekvers:

Az egyre népszerűbb szabadverseknél a szerző és a beszélő egymásra mondanásának eredményeképpen sajátos, egyéni hang születhet.

Bent ülök a házamban,
kinn most fáznék, lázam van.
Lámpák gyúlnak fáradtan,
rímek jönnek váratlan.
Testem könnyű, ártatlan
Versem dallam, tárgyatlan.
(Balázs Imre József: *Hanna Hinta*)

Lovász Andrea szerint a kortárs gyermekköltészetben a szigorúan rögzített formákat új tartalommal töltik meg a szerzők, hogy a versépítkezés meglepetésként, az elvárások ellenében működjön. A gyermekversek esetében nehezebb kikerülni a formában való felhőtlen tobzódás csapdáját (mint a felnőtt korosztálynak írt lírában), hiszen a célkorosztály intellektuális és érzelmi érzésének függvényében könnyű engedelményeket tenni a tartalom, az értelem javára, mondván: „elég, ha jól szól, merthogy a gyermekkorai mondókák, dajkarímek, önmagukban csak és kizárólag a ritmusról szólnak, az, amit elmondanak, akár szürrealista, badar, vagy égbekiáltó »marhaság« is lehet.”⁶

A Zöld Tehén

Ritka eset, hogy Zöld Tehén észlelhető a földeken. Még nem láttál? Hiú

panasz. Inkább örülj, hogy nem vagy az. (Havasi Attila: *1001 magányos rincérosz*)⁷ Havasi Attila könyvét egyébként a kiadó nagybacska, tizen-, huszon-, harmincegynéhány éves „gyermekek” számára ajánlja, „akik kedvelik az abszurd humort és a költői nyelv tűzijátékait”.

A kötött formájú gyermekverseknél gyakori a költői értelemben vett halandzsázás, a rím vagy a ritmus prioritása, ez pedig esetenként a mű egészét tekintve sutaságot, hiányérzetet eredményezhet. Egy gyermekversekre épülő előadás, akár csak egy gyermekverskötet, lehet sokszínű, sokszólamú és tarka (szó szerint és átvitt értelemben is). A nyelvvél való játék végtelen variációs lehetőségétől megrészegülve nehéz kontrollt beiktatni a költőknek. A szócsinálmányokra, polgárpukkasztásra kiélezett versek talán viccesen hatnak a gyermek számára, de agresszivitásuk elidegenítő is lehet:

Teve

Rossz a legény-teveélet, inkább élnék teveéled – szól teve a tevenőnek, ám ránéz leverőleg: – Válassza a Szaharát, nem szagolom a szaharát. (Magyar László András: *Friss tinta*)

Az egyre népszerűbb szabadverseknél a szerző és a beszélő egymásra mondanásának eredményeképpen sajátos, egyéni hang születhet: a felnőttek világtudásának biztonsága és e tudás hiányából származó félelem együtthangzása

kortalanná teszi az alapvetően gyermekmonológ verseket. A versekben megszólaló hang folyamatos váltása – felnőtt(esebb) és gyermeki(bb) közti ingázása – önmagában is megkérdőjelezi a világ működéséről szerzett, jól-rosszul rögzült tapasztalatainkat, s ráadásul az egymásra utaltság, a kölcsönös determinizmus, az ok-okozati viszonyok megfordításának játékból születő fordított világ viccesebb ugyan, de egyben nyomasztóbb is lesz:

Benne van minden
Leguggolok a pocsolya mellé és nézem,
benne van az ég, felhők
úsznak rajta,
benne van egy házfal, ami
főlélem hajol, a párkányon ülő galamb is
tükröződik benne,
meg egy néni, aki húzós
kocsijával a piac felé indul.

Anya rámszól, hogy menjünk
most már,
de én nem akarok elmozdulni
innen,
mert ebben a pocsolyában
tényleg minden benne van,
én is benne vagyok, és benne
van anya is,
ahogy odalép mellém és
elcipel magával.
(Krusovszky Dénes: *Mindenhol ott vagyok*)

Ebben a versben a reflexív világértelmezési és naiv világmegélési szemlélet egymást kiegészíti, mint egy játékos

A Móra Ferenc meséiből „szött”, 2016-ban bemutatott Meseszönyeg című előadás közönsége

Piroska és a farkas bábmusical, 2005

meditációban. Ez a játék (a nyelvvel való játék) teszi láthatóvá ezt a különleges gyermekvilágot. A megélt és a megírt dolgok súlya és a költői nyelv könnyedsége sajátos feszességet eredményez. Lovász Andrea különösen fontosnak tartja ezeket a szabadverseket, „az egzisztenciális és nyelvfilozófiai kérdések gyereknyelvre történő egymásba fordítása okán is – ugyanis a világ megértéséből, működésének megfejtéséből adódó biztonságérzet legmeghatározóbb eszköze éppen a nyelvi rétegek, jelentések, jelentésmezők dekódolása lesz.”

Hinta

Amikor én beülök, mögöttem áll, aki lök.
Azt mondd meg, ki löki őt, honnan veszi az erőt?

Ha hintát löksz, meglöknek?

Áll valaki mögöttem?

(Kiss Ottó: *Régi kincsek*)

A jó szabadvers képes túllépni a gyermekszáj-szintű szövegelésen, benne hiteles világkép mutatkozik meg: kétkedéssel és filozófiai megközelítéssel – nem csak szövegel egy gyerek, és néha mond egy-két szellemeset is, mert éppen tehetséges az alkotója. De lehet szavakat kitalálni, szavakat besorolni, szavakat nyújtani és szavakat keresni. Egy gyermek világában sokszor jelentés nélküliek, vagy összecsúsznak a szavak, és így velük a dolgok is, és mágiája van a kimondott szónak (hasfájást lehet vele gyógyítani), és konkrét dolgokká lényegülnek, homályos metaforák,

és új jelentést kapnak tudottnak vélt unalmas szavak:

Szeretet

Kimostam a kedvenc pulóverem.
Az ujja megnyúlt, a háta összement.
Most kimosom magamat is, hogy megint jó legyen rám.

(Schein Gábor: *Márciusban jaguárok?*)

Mostanában nagyon buta lettem.
Körülbelül annyit értek a világból,
amennyit egy hangya ért belőlem.

Mostanában csak remélem, hogy a világ nem fog a fejemre taposni.

(Kiss Ottó: *Csillagszedő Máriaó*)

Öröklés

Jobb lábamat apától örökölttem, mert azzal jobban tudok focizni, a bal lábamat pedig anyától, mert azzal inkább csak ballagni tudok. (Kiss Ottó: *Emese almája*)

A fenti vers fanyar humora, többértelműsége jelzi, hogy a gyermekvers olykor több mint gyermekbeszéd és gondolkodásmód. Hasonlóképpen a gyermekszínházi alkotók számára is a történetépítés újabb lehetőségei nyíltak meg, szokatlan, de koherens világkép-teremtéssel.

A kortárs gyermekirodalom és nyelvfilozófiája, a nyelvjáték és a színházi játék egymás függvényében léteznek ma a színházi térben és közegben, hangsúlyozván az előadóművészet „itt

A gyermekkönyvek rendszerint keményoldalas, nagy gonddal illusztrált kiadványok. A képek könyvek a gyermekirodalomban mondhatni új műfajnak számítanak.

és most” törvényét, efemerális, tünékeny költészetét.

A kiadványokról

A gyermekkönyvek rendszerint keményoldalas, nagy gonddal illusztrált kiadványok. A képek könyvek a gyermekirodalomban (viszonylag) újdonságnak, mondhatni új műfajnak számítanak (akárcsak a csecsemőszínház a gyermekszínházban) és a kisóvodásokat vagy még fiatalabb olvasókat – pontosabban lapozókat és hallgatókat szólítják meg. Ezekben a könyvekben a gyermekek számára ismerős élethelyzetek jelennek meg, egyszerűsítő és egységesítő gyermeki értelmezési sémák működtetik a történeteket. A képanyag funkciójának megerősödése nemcsak az illusztrációk igényességén figyelhető meg, hanem a kép és a szöveg azonos

Hamupipőke, 2012

Hamupipőke

súlyú szerepeltetésén és egy sajátos, különleges grafikai nyelv megjelenésén is. Ebben a képvilágban megjelenik a színek teljes körű használata, az erős kontúroktól és a harsány színektől (Csillag István grafikái, Orbán János Dénes *Bűbocská*. Ördögregény, Médium Könyvkiadó és erdélyi Híradó Lap- és Könyvkiadó, 2005 vagy Baranyai András illusztrációi Tóth Krisztina *Állatságok*, Magvető Kiadó, 2007) vagy a finom pasztellekkel rajzolt, jelzésszerű árnyakig (Rófusz Kinga illusztrációi Máté Angi *Kapitány és Narancshal*, Magvető Kiadó, 2012), az aprólékos realista ábrázolásoktól a számítógépes pixelekből építkező grafikáig. A Gyermekkönyvszerzők és Illusztrátorok Egyesülete által képviselt csoportosulásban neves művészek sorakoznak fel (Kárpáti Tibor, Paulovkin Boglárka, Szegedi Katalin, Rófusz Kinga, Takács Mari, Baranya B. András⁸). Bár a látvány- és bábtervezők a bábos

A gyakran mindössze néhány oldalas, albumszerű lapozók „luxus” könyveknek számítanak mind a magyarországi, mind a romániai gyermekkönyvpiacra.

társadalomban nem alakítottak névlegesen külön egyesületet, tudni véljük, hogy önálló alkotói csoportot képviselnek a színházi szakmában. A letisztult vonalvezetés, a részletek kidolgozottsága, a stilizáltság, a jó arányérzék, a mesteri anyagismeret, a játékedv és a fáradhatatlan formakeresés tetten érhető a magyar bábszínházi látványtervezők munkáin is: Mátravölgyi Ákos (*Tündér ballonkabátban* – Círóka Bábszínház, Kecskemét, *Árnyak Színháza* – Kolozsvári Puck Bábszínház), Bodor Judit (*Világszép Nádszálkisasszony* – Kolozsvári Puck Bábszínház). Boráros Szilárd, Fekete Dóra, Grossschmidt Erik, Fekete Anetta, Orosz Klaudia⁹ munkáin felismerhetők (akárcsak az illusztrátoroknál) a kortárs magyar vizuális művészetek sajátos jegyei.

A gyakran mindössze néhány oldalas, albumszerű lapozók „luxus” könyveknek számítanak mind a magyarországi, mind a romániai gyermekkönyvpiacra. Az erdélyi könyvesboltok polcain több tucatnyi gyermekkönyv szerepel a legrangosabb magyarországi gyermekkönyvkiadóktól (Móra, Naphegy, Pagony, Csimota, Cerkabella, Vivandra, Ceruza, Csodafa), a Naphegy sorozat *Művészi Mesekönyv* sorozatán keresztül egészen a Ceruza Kiadó *Kippkopp*-sorozatáig, vagy az igen kedvelt *Findusz*-sorozatig és a hazai kiadóktól is nagy a választék. Az utóbbiakról kiemelném a csíkszeredai Bookarttól Markó Béla: *Balázs kertje. Versek kisfiúknak, kislányoknak* című kötetét, az Előretolt Helyőrség és a Koinónia

kiadványait: Fekete Vince *A piros autó lányomai* című gyermekverskötetét, László Noémi *Feketelevesét*, Demény Péter *Ágóbágyó naplóját*, Balázs Imre József *Hanna-hintáját* vagy a *Legszebb karácsonyi ajándék: a nátha* (Kortárs erdélyi szerzők mesegyűjteménye című kiadványt).

Makkai Kinga gyermekirodalom-oktató Visky Annának adott interjújában az erdélyi gyermekirodalmat a magyarorszáival összehasonlítva klasszikusabbnak, hagyományosabbnak, visszafogottabbnak véli: „Az erdélyi gyermekkönyvekre a hagyományos tendenciák, a visszafogottság jellemző. A versekben fellelhető esztétikai értékek a klasszikus formákhoz igazodnak, a témák inkább az egyetemes gyermeki gondolatok, érzések köré épülnek fel... Ebben a hagyománykövetésben némi újítást hoztak Fekete Vince svéd típusú gyermekversei, új hanggal jelentkezett László Noémi is a *Feketeleves* című kötetében. Az erdélyi gyermekirodalomban tehát egyszerre van jelen a hagyomány és az újítás. A klasszikus tendenciák keverednek az újjakkal. A *Barni könyvekben* is némiképp új hangot hallhatunk, hiszen Zágoni Balázs meséi a mai gyerekek hétköznapjairól, a mai világról szólnak, de vannak olyan írások is, amelyek az örök és egyetemes gyermeki problémákat, gondolatokat ragadják meg. Ebben a hagyománykövetők vagyunk. Vagy említésre méltó Demény Péter nemrég megjelent meseregénye, a *Hóbuca Hugó kalandjai*, ebben a kortárs műben is sok újító (úgy formai, mint tartalmi) tendenciával találkozunk. Szerintem az erdélyi szerzők műveiben kissé megkésve jelennek meg a nyugati gyerekkönyvekben fellelhető újító tendenciák. Tovább őriznek valamit a hagyományos, klasszikus értékekből. Az illusztrátoraink is visszafogottabbak. A meséink az igazi emberi értékek mentén fogalmazódnak meg.”¹⁰

Fogalomtár

Báb. A Magyar Értelmező Kéziszótár szerint: fn.1. *nép vál* Játékbaba/ *pejor* Divatbáb. 2. *szính* Emberi vagy állati alakot ábrázoló, kézre húzva, zsinórral stb. mozgatható figura/ *pejor* Mások akaratának vakon engedelmessé ember (gyenge báb) 3. *nép* Mézesbáb 4. *kat* kiv Szúrófegyverrel való gyakorlatozáshoz használt szalmából font figura 5. Próbababa. 6. Tekebáb. 7. *vál* Sakkfigura. 8. *ép* Korlátnak, mellvédnek elnyújtott körte alakú kis oszlopocská. 9. *táj* Kévékből kúp alakú csomó. 10. *nép* A guzsajra egyszerre felköthető

kender- vagy lenrostból álló csomó. 11. nép Földbaba. 12. áll Átalakulással fejlődő rovarnak az ivarérettséget megelőző alakja, ill. az ilyen alakú rovar.¹¹

A Magyar nyelv történeti-etimológiai szótára¹² szerint a szó gyermeknyelvi eredetű. A vele valószínűleg azonos származású kéttágú baba, bábu, buba alakoktól némileg már elszigetelődött. Hasonló és rendszerint két szótágú szavak sok más nyelvben előfordulnak. A Czuczor-Fogarasi¹³ szótárszerkesztő páros művében ezt találjuk:

fn. tt. báb-ot. 1) Általán, bizonyos emberi alakot, termetet utánzó készítmény fából, vagy más anyagból, kivált mely kis gyermeket, vagy törpét ábrázol, s gyermeki játékul használtatik. Bábbal játszó kis leány. Felöltöztetni, ágyba fektetni, ölbe venni a bábót. Még báb való neki, nem férfi. Dróton rángatott, s látványul szolgáló bábok. (Marionette). Sakk- és tekejátéki bábok. Kapu bábja vagy bábánya, azaz, bálványa. Egy báb cérna, azaz, nem gombolyagba, hanem hosszúkás hengerbe kötött tekerics cérna. Mézes báb = bábót ábrázoló mézes kalács. 2) A rovarhernyók azon alakja, midőn hengerded testüket burok takarja, melyből utóbb lepke-, pilleformában bújnak ki. 3) A szemben látszó kis alak (pupilla oculi). 4) Átv. ért. túlságosan cifrázott, lelketlen nőszemély. Együgyű, szótlan báb. Olyan, mint a báb. 5) Mondjuk emberről, kivél más valaki kénye kedve szerint bánik, visszaél. Én nem leszek bábja senkinek.

Egyeznek vele a magyar baba, latin pupa, olasz pupa, puppa, francia poupée, angol baby, svéd puppa, német Puppe, chaldeai báb (puer, puerulus), héber bábáh, honnan bábah-ajn szem bábja.

Bábjáték. A Magyar Értelmező Kézi-szótár¹⁴ alapján a bábjáték: „1. Bábbal

való előadásra készült jelenet, színdarab. 2. Ennek előadása.” A bábdarab pedig „Színpadi előadás céljára készült irodalmi alkotás”.

Szembetűnő, hogy ugyanaz a szó jelenti az irodalmi alkotást és az előadást magát is. A Magyar Színházművészeti Lexikon¹⁵ „az emberi szellem egyik legrégebbi, a színjátszással rokon és azzal egyidős teátrális megnyilvánulása”-ként, valamint „öntörvényű, saját korlátaiból és lehetőségeiből megteremtett műfaji törvények szerint működő színjátékformaként” jegyzi a bábjáték fogalmát. A Poétikai-műfaji Lexikon¹⁶ összevonja a bábjáték két jelentését, színjátékformaként határozza meg, és az előadásmód sajátosságai alapján járja körül.

Ezek a definíciók azt sugallják, hogy a bábjáték nem értelmezhető csupán szöveggént, lényege kizárólag a színpadi megvalósulás szemszögéből ragadható meg. A színpadi szöveg nem hagyhatja figyelmen kívül a bábok diktálta dramaturgia sajátosságait: a bábok jelenléte lehetőségeket és korlátokat teremt, melyekhez a szövegnek viszonyulnia kell. Bár nem tekinthető kizárólag gyermekműfajnak a bábszínház, de a jelen tanulmány a gyermekeknek szánt bábjátékokra összpontosít. A célközönséget tekintve a bábjáték az alkalmazott irodalom tárgykörébe¹⁷ is sorolható, de a befogadó szempontú közelítés az irodalmiság egy sajátos megnyilvánulási problémáját veti fel. A bábjáték ugyanis nem csupán egy tördelt, dialógusba szedett irodalmi mű, noha a szüzsé, a szereplők, a motívumok és a kompozíció szempontjából is vizsgálható. A bábjáték célközönsége valóban a gyermek, de a bábjátékokat mégsem

a gyermekek olvassák. A bábjáték csak közvetve, az előadás által jut el a gyermekhez, a tulajdonképpeni olvasó a felnőtt. E felnőtt olvasó – rendező, báb- és díszlettervező, zeneszerző, dramaturg, stb. – saját értelmezésében tolmácsolja a bábjátékot a gyermekközönségnek.

Meseirodalom, gyermekirodalom.¹⁸ A meseirodalom és a gyermekirodalom két egymástól karakterisztikusan elkülönülő terület. Mivel a gyermekirodalom fogalma az adott irodalmi művek olvasói célcsoportja felől közelítendő meg (nem részletezzük most a különböző hipotetikusan létező gyermekirodalom-definíciókat) ezért a mese- és gyermekirodalom fogalmainak elkülönítése is a célzott olvasói tábor irányából határozható meg, tudniillik a mese – genézisét és történetét tekintve – elsősorban felnőtteknek szánt alkotás. Funkcionálisan meghatározottnak tekintve a gyermekirodalmi szövegtörzset és a mesét mint irodalmi műfajt, a meseregények e két halmaz keresztmetszetét jelenthetik.

Meseregény.¹⁹ A meseregény fogalma két ismeretlennel is operál: az irodalomtudományban használt számtalan definícióváltozat ellenére nemcsak a regény, de a mese fogalma is pontosan meghatározhatatlan. Induktív alapon meg lehet ugyan határozni e két fogalom extenzióját, de ez is kérdéses eredményességgel történhet, ugyanis az elváráshorizontok alakulása miatt folyamatosan változik az akár intuitíven sejtett/tudott különbség. A mese és regény fogalma között és függvényében tételezett meseregény az „olyan regény, ami mese” és az „olyan mese, ami regény” kibontást is megengedve sokkal inkább egy harmadik lehetőségként, mint a „mese és regény egyben” mellérendelő kapcsolatban megnyíló „hibridműfaj” fogható be fogalmilag.

IRODALOM:

- Balázs Imre József: *Hanna-hinta*, Koinónia, Kolozsvár 2009.
- Balogh Beatrix: *Bábjátékos oktatás – Marionett mindenkinek*, Népművelési Propaganda Iroda, Budapest 1971.
- Banyó Péter, Csányi Dóra, Edinger Katalin, Kovács Eszter (szerk.), illusztr. Takács Mari: *Friss tinta! Mai gyerekkversek*, Gyerekkvers antológia, Csímta-Pagony kiadók, Budapest, 2005.
- Bentley, Eric: *A dráma élete*, Jelenkor Kiadó, Pécs 2005.
- Boldizsár Ildikó: *Meseterápia. Mesék a gyógyításban és a mindennapokban*. Magvető Kiadó, Budapest.

Jelenet a 2005-ben bemutatott Piroska és a farkas című bábmusicalból

Hamupipőke. (Képek: Puck Bábszínház, Kolozsvár)

Bonczidai Éva: *Bábszínházi viszonyok*, IX. Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencia, Kolozsvár, 2008. május 23-24.

Chirilă Mona: *Commedia dell'Arte și ecourile sale în teatrul modern*, doktori dolgozat, Universitatea „Babeș-Bolyai” Facultatea de Teatru și Televiziune, 2008.

Egyed Emese: *KACOR! és más bábjátékok*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2001.

Egyed Emese (szerk.): *Néző, játék, olvasó. Dráma és színháztörténeti tanulmányok*, Kriterion, 2004.

A kortárs gyerekirodalom titkai. In: Demeter Zsuzsa (szerk.): *Helikon Irodalmi Folyóirat*, 2015. június 10-i szám.

Jurkowski, Henryk: *A modern bábszínház nyelvezete*. Ford. Pászt Patrícia. *Világszínház* 12. 1998. tél, 38-45. Jurkowski, Henryk: *Szkece z teorii teatru lalek*.

László Beáta Lídia: *Apró emberkék színháza, Játéktér* 3. évfolyam, 4. szám.

Kemény Henrik-Láposi Terka: *Életem a bábjáték a bölcsőtől a sírig – egy vásári bábjátékos, komédiás önarcképe*, Korngut–Kemény Alapítvány, Debrecen, 2012.

Kiss Judit: *Bevezetés a gyermekirodalomba*, Ábel Kiadó, Kolozsvár, 2008.

Korunk 2002. októberi szám, *Gyermek-kultúra–Gyermekirodalom*

Kovács István–Vartic, Daniela (szerk.): *Monográfia. Puck Bábszínház. Ötven éves évforduló*. Remus Kiadó, Kolozsvár, 2000.

Lovász Andrea: *Felnőtt gyermekirodalom. Tanulmányok, kritikák és majdnem lexikon*, Cerkabell könyvkiadó, 2015.

Makkai Kinga: *A jó gyermekkönyv ismervevei, Hargita népe*, 2011. július 8.,

<https://konyvmutatvanyosoknevelde.wordpress.com/2011/07/29/116>

Magyar Értelmező Kéziszótár, bábjáték, színdarab szócikk. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.

Magyar Színházművészeti Lexikon, bábjáték szócikk. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994. <http://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz02/5.html>

Nagy Miklós Kund (szerk.): *Az örökifjú Ariel. 50 éves a Marosvásárhelyi Bábszínház*. Ariel Ifjúsági és Gyermekszínház, Marosvásárhely, 1999.

Niculescu, Margareta (szerk.): *Teatrul de păpuși în lume*. București, Editura Meridiane, 1996.

Pavis, Pratrice: *Színházi szótár*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2006.

Pepino, Cristian: *Automate, idoli, păpuși: Magia unei lumi*. București, Unatcpres, 1998.

Pepino, Cristian: *Regia spectacolului de animație*. București: Unatcpres. 2008,

Poétikai-műfaji-lexikon, bábjáték szócikk. <http://enciklopedia.fazekas.hu/mufaj/Babjatek.htm>

Propp, Vlagyimir Jakovlevics: *A mese morfológiája./2., javított kiadás/ Osiris-Századvég Kiadó, Budapest, 1995.*

Szebeni Zsuzsa (szerk.): *Kovács Ildikó: Bábrendező-tanulmányok. Interjúk, írások*. Koinónia–OSZMI, Kolozsvár, 2008.

Székely György: *Bábuk, árnyak*, Népművelési Propaganda Iroda, Budapest, 1972.

Ungváry Zrínyi Ildikó: *Látványolvasás*, Komp-Press Kiadó, Kolozsvár, 2004.

Tömörny Márta: *Itt a bábszínház*, Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1985.

Tömörny Márta, *Mikor a bábuk még istenek voltak*, Kráter Műhely Egyesület 2012

Végh Balázs Béla: *Az erdélyi magyar gyermekirodalom vizsgálata*, In: *A gyermekirodalom változatai*, Komp-Press Kiadó, Kolozsvár, 2007. <http://www.cartecopiilor.ro/blog/interviu-cu-scriitoarea-victoria-patras-cu.html>

Jegyzetek

- 1 *Friss tinta! mai gyerekversek*, Csimoto–Pagony, Budapest 2005. „A Friss tinta! című, mai gyerekvers antológiával a Csimoto Kiadóval karöltve az volt a célunk, hogy összeállítsunk egy olyan kötetet, amelyben Weöres, Nemes Nagy és Tamkó Sirtó méltó követőiként mai költők (kortárs klasszikusok) szerepelnek, mai gyerekekhez szóló versekkel.” <http://www.pagony.hu/friss-tinta-mai-gyerekversek>
- 2 Lovász Andrea: *Felnőtt gyermekirodalom. Tanulmányok, kritikák és majdnem lexikon*, Cerkabell könyvkiadó, 2015, 42. old.
- 3 Uo.
- 4 <http://www.jatekter.ro/?p=13927>
- 5 Lackfi János: *Kövér Lajos színre lép*, General Press Kiadó, 2007.
- 6 Lovász Andrea: *Felnőtt gyermekirodalom. Tanulmányok, kritikák és majdnem lexikon*, Cerkabell könyvkiadó 2015, 85. old.
- 7 Havasi Attila: *1001 magányos rinocérosz – Korhatáros gyerekversek*, Pécsi Direkt Kft. Kiadó, 2007.
- 8 <http://dezaajn.soup.io/post/45056402/A-Gyermek-nyvszerz-k-s-illusztr-torok>
- 9 http://gyermekszinhaz.hu/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=12&Itemid=31
- 10 <http://ujkonyvek.egologo.transindex.ro/2012/10/04/akik-tesznek-az-erdelyi-gyermekirodalomert-interju-makkai-kinga-gyermekirodalom-oktatoval/>
- 11 *Magyar értelmező kézisztár*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992, báb szócikk, 81. old.
- 12 *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I. (A–Gy)*. Főszerk. Benkő Loránd. Budapest: Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967.
- 13 Czuczor Gergely–Fogarasi János: *A magyar nyelv szótára, 1862 (új kiadásban 1999)* <http://osnyelv.hu/czuczor/>
- 14 Uo. bábjáték, színdarab szócikk.
- 15 *Magyar Színházművészeti Lexikon*, 1994, bábjáték szócikk. Akadémiai Kiadó, Budapest, <http://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz02/5.html>
- 16 *Poétikai-Műfaji Lexikon* bábjáték szócikk. <http://enciklopedia.fazekas.hu/mufaj/Babjatek.htm>
- 17 http://extensii.ubbcluj.ro/odorheiu-sec/archivum/Antal_Sandor/magyar_gyermekirod/magy%20gyerm%20ir%20kurz.pdf
- 18 A definíció kiemelés Lovász Anna *A meseregény kora* című tanulmányából, *Korunk* 2002. október
- 19 Uo.

Szász István Szilárd

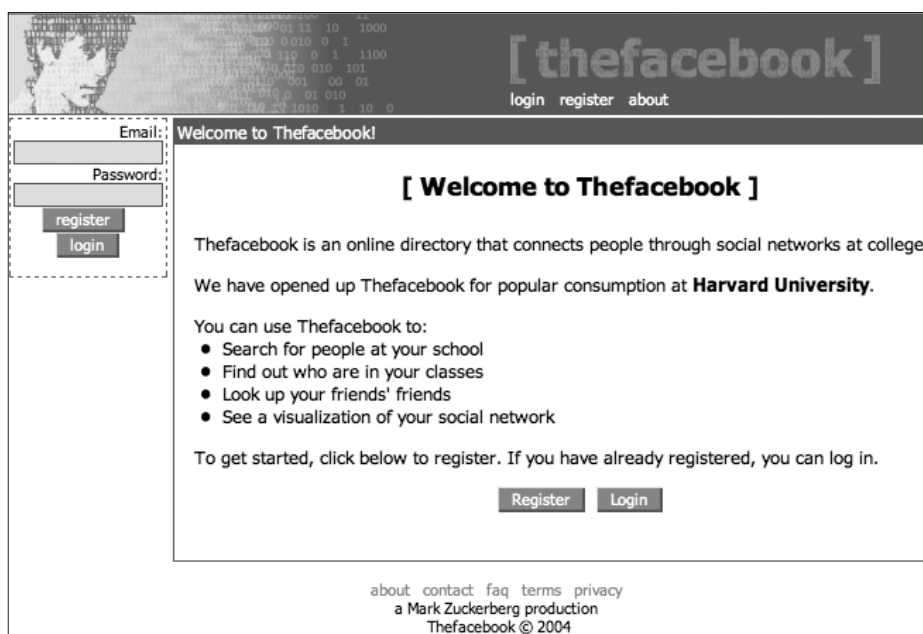
Facebook-hatás – a szabadság illúziója?

Nap mint nap számtalan fontos és kevésbé fontos döntést hozunk meg, amelyek aztán alakítják életünket és újabb döntéshelyzetek elé állítanak. Az énképünk szerves részét képezi az az elképzelés, hogy ezeket a döntéseket néhány kivételes esettől eltekintve szabadon és saját elhatározásunkból hozzuk. A digitális térben tett online „sétáinkra” is inkább tekintünk szabad barangolás-ként, mintsem befolyásolt lépések sorozataként. A Facebook közösségi oldal gyengéd noszogatásainak „leleplezésén” keresztül mutatom be, hogy miért gondolom illúziónak azt az egyébként identitásvédő mechanizmus mögötti gondolatot, miszerint teljesen szabadon cselekszünk az online vagy akár az offline térben is.

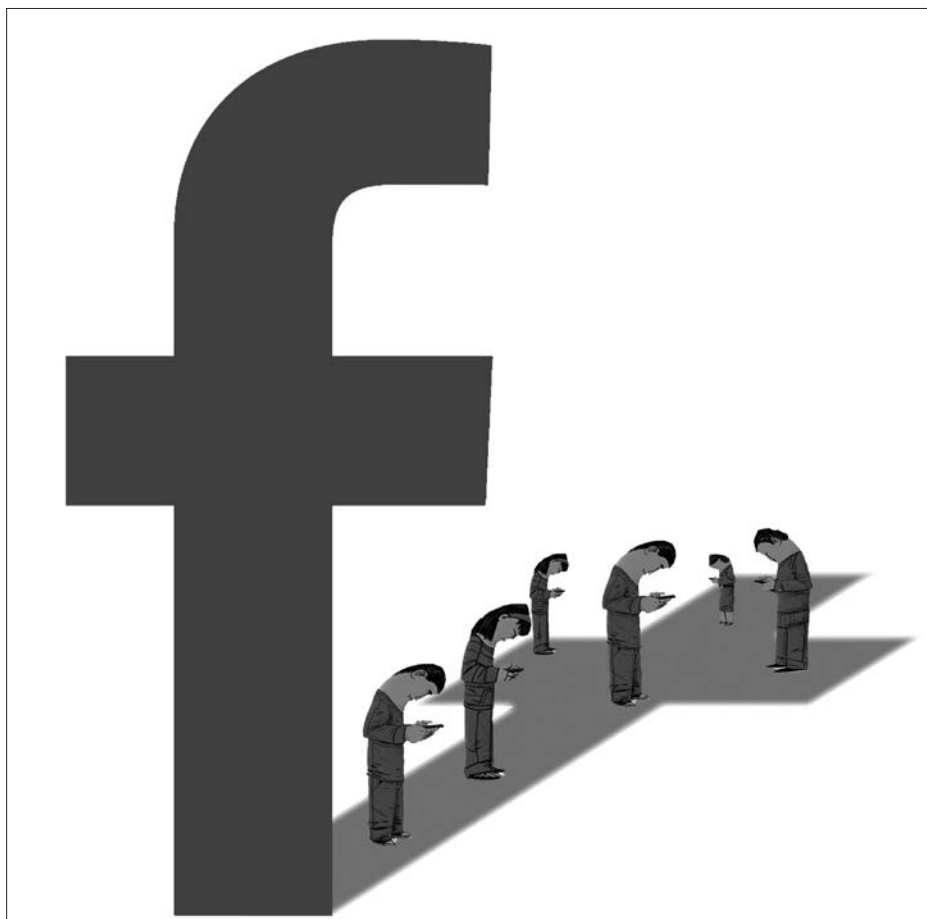
Rögtön az elején jeleznem kell, hogy nem a szabad döntés teljes hiánya mellett érvelek, hanem a különböző választások szabadságfokának gyengülésére szeretném felhívni a figyelmet.

Nem tudományos újdonság, hogy döntéseink jelentős részét az intuíciónk határozza meg, és természetes módon engedjük, hogy benyomásaink és megérzéseink vezéreljenek. Daniel Kahneman Nobel-díjas pszichológus *Gyors és lassú gondolkodás* című könyvében írja, hogy „intuitív meggyőződéseinkbe és választásainkba vetett hitünk általában jogosnak bizonyul. De nem mindig. Sokszor olyankor is bízunk magunkban, amikor tévedünk”. Szerinte az emberben két elme lakozik, egy lassú, reflektív, adatvezérelt és elgondolkodó, valamint az előbb említett gyors, impulzusvezérelt, intuitív elme. Gyakran gondoljuk, hogy racionálisan döntünk, miközben az utóbbira hagyatkozunk. Esmefuttatásomban az intuitív facebookozás lehetséges veszélyeire kívánom felhívni a figyelmet, hogy a tudatosítás révén alkalomadtán majd a racionális énünkre támaszkodjunk fontosabb döntéseinkben.

Az énképünk szerves részét képezi az az elképzelés, hogy a döntéseket néhány kivételes esettől eltekintve szabadon és saját elhatározásunkból hozzuk.

A 2004-ben indított Thefacebook nevű közösségi háló bejelentkezési oldala (forrás: Wikipédia)

„A Facebook árnyékában”

Adatvezérelt „barát”

Miközben önfeledten facebookozunk és a minket érő impulzusokra megérzéseink szerint reagálunk vagy nem reagálunk, addig egy folyton jelen levő „társ” a számtalan facebookozó mellett, akire/amire csak nagyon ritkán gondolunk, adatvezérelt, „racionális döntései” által hatást gyakorol ránk. Azért az idézőjelek, metaforák és bizonytalanok névmások, mert ez a csendes társ nem egy személy, hanem egy algoritmus, egy digitális „barát”. A Facebook programja, ami lehetővé teszi az oldalon az emberek közötti kommunikációt, kezeli az adatainkat és létrehozza a hírfolyamunkat.

**A Facebook-hírfolyam
görgetésekor
kiváltképpen fontos
tudatosítani, hogy
egy szocio-technikai
hibriddel állunk
szemben.**

A legtöbb esetben hogyan is szoktunk régi/új barátokat bejelölni a közösségi oldalon? Eszünkbe jut, hogy a régi osztálytársunk, hívjuk Kiss Jánosnak a XII. A-ból, még nem barátunk a Facebookon, és akkor rákeresünk a nevére? Megvan ugyan ez a lehetőségünk, de az esetek többségében már néhány barát után a Facebook algoritmusa kezd újabb és újabb régi barátokat, ismerősöket javasolni: „őt is ismerheted”, meg aztán a másikat is. Ritkán tulajdonítunk ennek az apróságnak jelentőséget, de gondoljuk végig: egy algoritmus hálózatelméleti alapon képes már azelőtt megjósolni valós kapcsolatainkat, mielőtt ezt megerősítenénk számára. Ajánlja rokonainkat, osztálytársainkat, településünk tagjait, de egy konferenciát követően, ahol addig többnyire ismeretlen emberek találkoznak, a konferenciárésztvevők barátnak jelölését ajánlja egymás számára.

Mégis hogy lehetséges ez?

A válasz az adatainkban rejlik. A regisztráláskor megadjuk a nevünket, a születési helyünket és dátumunkat, hogy hol jártunk iskolába, hogy hol

élünk és dolgozunk. Ezen információk alapján, lévén, hogy a többi facebookozó is megadta ezeket az adatokat, már viszonylag könnyen kisakkozható az osztály és iskolaközösség, egy adott település lakói. A barátaink közös barátai, amennyiben további kitételeknek is megfelelnek, jó eséllyel a mi barátaink is. Egyházi közösség, sportklub, nőszövetség, gittegylet, bármilyen csoportosulás nem marad rejtve a közösségi oldal elől. Egy ártatlan barátajánló legrosszabb esetben olyan személyt javasol barátnak, akit nem is ismerünk, esetleg egyenesen rühellünk. De ettől még nem fog összedőlni a világ(unk). Ez csak egy egyszerű példa kívánt lenni arra, hogy néhány egymástól függetlennek tűnő adatból teljes kapcsolatháló rajzolható meg.

Egyébként a kapcsolathálónk ismeretének valódi tétje is lehet. Egy-két éve olvastam, hogy egyes bankok és hitelintézmények azon gondolkodtak, hogy bevezetik a kapcsolathálón alapuló hitelt, aminek értelmében a hitel mértéke nagyban függene az adós kapcsolataitól. Nem tudom, hogy hol tart a gondolat, de egy esetleges megvalósulás esetén felbecsülhetetlen értékű a Facebook kapcsolatháló-ismerete.

Buborékba zárva

A Facebook-hírfolyam görgetésekor kiváltképpen fontos tudatosítani, hogy egy szocio-technikai hibriddel állunk szemben, amelyet emberi és algoritmikus tényezők egyaránt alakítanak. Egyfelől az emberi tényezőt a barátaink (és akár azok barátai) jelentik, akiknek facebookos tevékenységét nyomon követhetjük, másfelől egy algoritmus válogatja ki, hogy ezek közül melyeket jeleníti meg a hírfolyamunkon.

Az egyik legfontosabb alapelvet jó leszögezni, mielőtt a továbbiakra rátérünk: a Facebook célja, hogy minél több időt töltsünk a közösségi oldalon, mert az annál több bevételt jelent számára (több megjelenített reklám; több tevékenység, amiből még jobban megismer minket). Ennek elengedhetetlen feltétele, hogy jól érezzük magunkat az oldalon. Ezt úgy próbálja elérni, hogy minél jobban megpróbál „kiismerni” annak érdekében, hogy olyan tartalmakat jelenítsen meg a hírfolyamunkon, ami nagy valószínűséggel érdekel minket vagy fontos lehet számunkra, legyen szó barátok bejegyzéseiről, képeiről, hírportálok cikkeiről vagy éppen a megjelenített reklámokról.

Ezért minden online rezdülésünket naplózza. A ProPublica szerint 29 ezer különböző kategóriát és demográfiai indikátort gyűjt a Facebook, amelynek 98 százaléka a felhasználói tevékenységekből származik, és megközelítőleg 600 indikátort adatbrókerektől szerez be a cég. Ezek birtokában az algoritmus jó eséllyel valóban „releváns” információkat jelenít meg a felhasználó számára, amelyek egyre jobban megerősítik, felerősítik, akár be is merevítik a felhasználó egyes gondolatait és elképzeléseit. Ami az elején egyszerű kíváncsisággal vagy véletlen kattintással indult, az az algoritmus hatására az újbóli megerősítések révén becsontosodott „igazsággá” alakulhat. Így válhat néhány impulzusreakció hosszú távon akár ideológiává.

A Facebook a lájkjaink, kommentjeink, megosztásaink, barátaink alapján pszichológiai profilt készít rólunk, és olyan tartalommal lát el bennünket, ami a leginkább illeszkedik ehhez a profilhoz. Ez világnézetek és ideológiák szerint szétforgácsolja a társadalmat, a felhasználót pedig egy információs szűrőbuborékba zárja, amelyben a saját visszhangját hallja. A *The Wall Street Journal* látványosan szemlélteti ennek a buboréknek a létezését: az amerikai liberális és konzervatív besorolású hírfolyamok párhuzamos világokat mutatnak a felhasználók számára. Belátható, hogy a társadalmi csoportok közötti árkok mélyítése nehézkesebbé teszi a kommunikációt, egymás álláspontjának megértését és a kompromisszumon alapuló megoldások lehetőségét.

A noszogatás ereje

Laszlo Bock, a Google korábbi szenior „humános” alelnöke (People Operations) A *Google titok* című könyvében hosszan bizonyítja, hogy az apró,

Közel 700 ezer ember hírfolyamát manipulálták olyan módon, hogy a csoport egyik része elsősorban a barátok negatív üzeneteit, a másik részük a barátok pozitív üzeneteit látta a hírfolyamában.

Nemzedékek. Kőnczy Elemér rajza

gyengéd noszogatások milyen jelentős hatásokat tudnak elérni. Ki gondolná, hogy a tényér mérete, amiből eszünk, befolyásolja, hogy mennyit eszünk és mikor érezzük magunkat jóllakottnak? Vagy hogy elég, ha szemmagasságba helyezük a gyümölcsöket és átlátszatlan tálba az édességeket, bár megmarad a választás lehetősége, látványosan javul az egészségesebben való táplálkozók aránya? Ezek az apró módosítások pontosan az intuitív döntéseinkre gyakorolnak ráhatást.

Korábban maga a Facebook végzett egy titkos kísérletet, ami miután kiderült, kiverte az embereknél a biztosítékot. Közel 700 ezer ember hírfolyamát manipulálták olyan módon, hogy a csoport egyik része elsősorban a barátok negatív üzeneteit, míg másik részük a barátok pozitív üzeneteit látta a hírfolyamában. Ez az „apró” módosítás elég volt ahhoz, hogy a kísérletben részt vevő személyek igazodjanak az általuk látott „trendekhez”, és ők maguk is inkább olyan hangulatú és érzelmi töltetű üzeneteket osztottak meg, amilyent a hírfolyamukban láttak.

Hálózatelméleti alapokon nyugvó könyvünkben (*Kapcsolatok hálójában*) Nicholas A. Christakis és James H. Fowler azt írja, hogy az egyén befolyásolási képessége a „három lépés” szabályának engedelmeskedik, ami azt jelenti, hogy a barátaink barátainak a barátaira is hatással lehetünk. „A három lépés szabálya attitűdök, érzelmi állapotok és politikai nézetek hosszú sorára vonatkoztatható, de a

jelenségek igen széles skálájára, például az elhízás vagy a boldogság terjedésére is.” A befolyásunk értelemszerűen a lépések számának növekedésével csökken, majd elenyészik. Figyelembe véve azonban Milgram kísérleteit, aki szerint két tetszőlegesen kiválasztott ember maximum „hat lépés távolságra” van egymástól, valamint Barabási Albert-László munkásságát, aki szerint ez a szám valójában közelebb van a három lépéshez (*Behálózva* című könyvében írja), máris látjuk, hogy egy összetett ráhatási kapcsolatháló részét képezzük, ahol hat ránk a háló, és ahol mi magunk is visszahatunk a hálóra.

A szociológiai fegyver

Szintén Barabási írja *Villanások* című könyvének hatásvadász alcímében, hogy „a jövő kiszámítható”, amit háborzongató példákon keresztül igazol. Megfelelő adatmennyiség birtokában nagy pontosságú előrejelzéseket tehetünk, amik jó közelítéssel írják le a jövőt, mondja. Társadalomtudósaink, a környékünkön legalábbis még egyelőre legtöbb esetben legyintenek erre, mondván, hogy a társadalom nem így működik. A szociológiai felmérések mégis valami hasonlóval próbálkoznak, amikor bizonyos, még be nem következett események előtt komoly módszertannal kidolgozott felmérésekre támaszkodva próbálják megsaccolni az adott esemény kimenetelét. Sokáig ez elég jól működött is, és éppen

napjainkban kezd borulni a korábbi világrend, a hagyományos szociológiai módszerekkel végzett előrejelzések ereje pedig megdőlni látszik: elég szűk hazánkban Johannis elsőprő győzelmére gondolni az elnökválasztáson, vagy világviszonylatban Trump amerikai elnökké választásának prognosztizált szociológiai esélyeit összevetni a választás eredményével.

Csak óvatosan jegyzem meg, mert nem vagyok jártas a szociológia módszertanában, de lehetségesnek tűnik a fentebb vázoltak fényében, hogy az általam a címben Facebook-hatásnak nevezett jelenség állhat a háttérben. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a társadalom kevésbé lenne kiszámítható, mint korábban, hanem azt, hogy sokkal pontosabban előrejelezhető és akár befolyásolható is, de nem a bevett szociológiai módszerekkel. Az a hipotézisem (ennek nevezem, mert közvetlen bizonyítékokkal nem szolgálhatok, csak a tények egymás mellé helyezésével), hogy pontosan azokat a noszogatásokat nem vesszük figyelembe, amelyek nem érik el a tudatos reflexiónk ingerküszöbét, de az intuitív döntéseinket jelentős mértékben befolyásolják.

Egy PNAS folyóiratban megjelent kutatás szerint egy számítógép által végzett, lájkokra alapozott személyiség-elemzés alaposabb és megbízhatóbb

választ adott, mint az adott ember barátai és hozzátartozói. Már 70 lájk elég volt, hogy az algoritmus a személyiség megítélésében túlszárnyalja a személy barátait és lakótársait. 150 lájk birtokában már a családtagoknál, 300-nál a partnereknél is pontosabb választ adott a gép. Ugyanakkor naponta körülbelül négy és fél milliárd lájkot generál az 1,8 milliárd körüli Facebook-felhasználó.

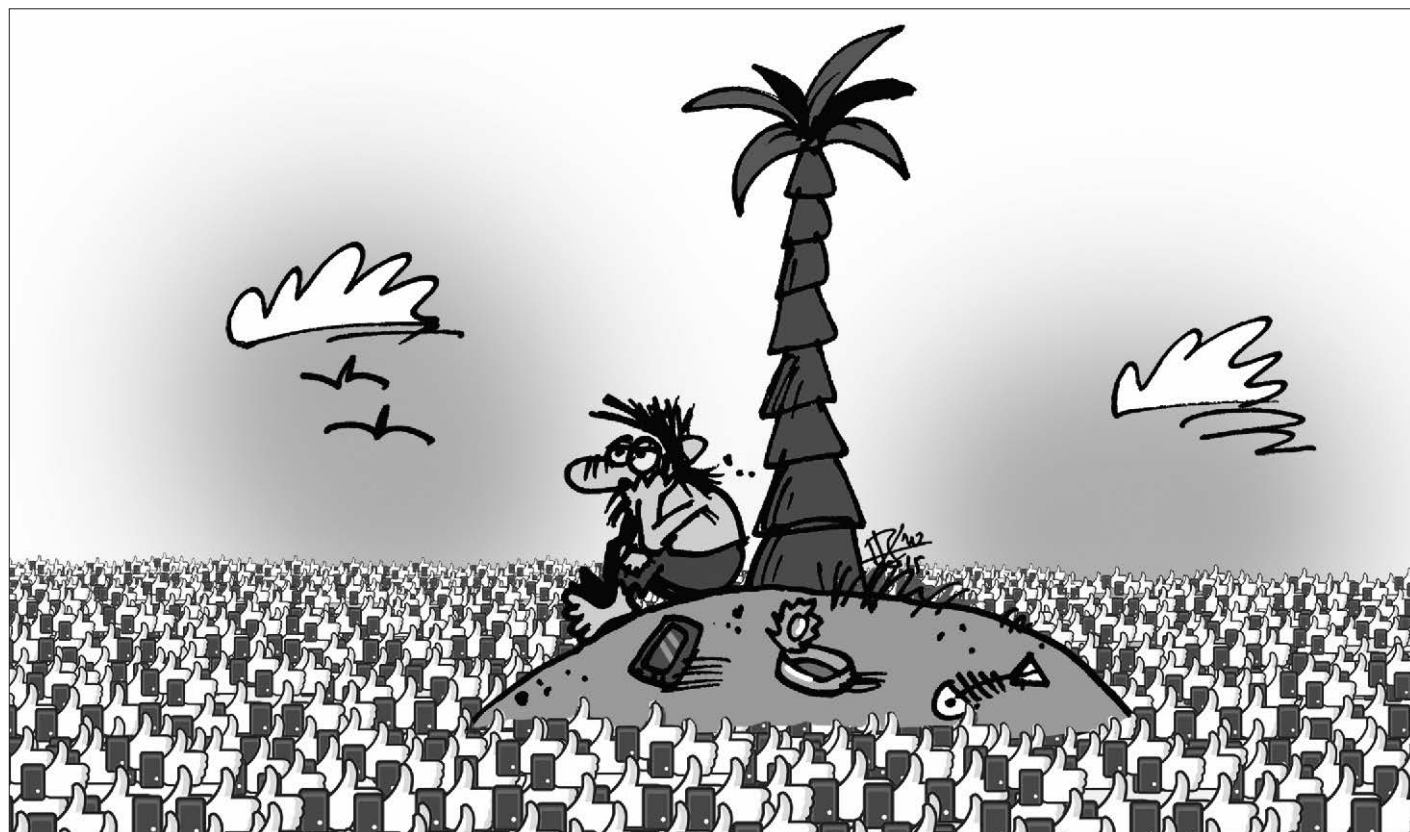
Képzeld el azt a hatalmi szereplőt, aki felismeri a változásokat, meghatároz egy célt, amit szeretne elérni a társadalomban, majd célba veszi az egyes emberek fejét és személyre szabott, célzott noszogatásokkal bombázza az emberek intuícióra alapozott elméjét. Nem kell véráldozat, az emberek lassan mégis olyan döntéseket kezdenek hozni, amelyek a hatalmi szereplő által kitűzött cél megvalósulásának irányába mozdítják a társadalmat, miközben a szabad választásba vetett bizalom nem csorbul. Az atombomba ehhez képest kézipirányítást.

Jó lenne most azt mondani, hogy ez csak egy elszabadult gondolat kísérlet, és hogy a valóságban ilyen nincs, de sajnos egyre több jel arra mutat, hogy ez a háború már zajlik, és komoly eredményeket ért el. Főként a nyugati sajtóban kavart nagyobb port, miszerint a Brexithöz és Trump megválasztásához is hozzájárultak ezen az

Az emberek lassan olyan döntéseket kezdenek hozni, amelyek a hatalmi szereplő által kitűzött cél megvalósulásának irányába mozdítják a társadalmat. Az atombomba ehhez képest kézipirányítást.

elven működő, noszogatást alkalmazó manipulációk. Nem mai találmány a propaganda, de amíg annak üzenetei egységesen szóltak nagyobb embercsoportokhoz, addig a legújabb módszerek szerint ez a „bőrünk alá bújva”, felhasználva adatainkat és gyengeségeinket, pontosan olyan formában fogalmazza meg és artikulálja az üzenetét, ami sokkal nagyobb valószínűséggel célba talál. Előítéleteinktől, ízlésvilágunktól és elképzeléseinktől visszhangos buborékunkból mindezt észre sem vesszük.

Hiszek a szabad akarat erejében, de úgy látom, hogy egyre nagyobb éberséget követel meg tőlünk frissen tartása.

Könczey Elemér rajza

Széman Rózsa |

Hímes hímesek

A hímes tojás, piros tojás mai napig is az egyik legalapvetőbb tárgyi *kelléke* a kereszténység legnagyobb ünnepének, a húsvétnek. Az egyházi szimbolika szerint a sírjából feltámadó Krisztust jelképezi. Díszítését és kultikus felhasználását azonban nem a kereszténységtől eredeztethetjük, viszont az – mint annyi más esetben is – törekedett a meglévő, megszokott gyakorlat kereszténnyé tételére. Már a IV. századból vannak adatok arról, hogy a tojást egyházi áldásban részesítették. Az áldás hivatalos bevezetéséről a XII. századtól van tudomásunk, és ez a gyakorlat a mai napig is él a katolikus vallás, különösen a csíki katolikusság körében, de él a felvidéki katolikusok, a görög katolikusság, az ortodox vallás hívei között is.

A tojás tehát a tavasz, az újjászületés, a termékenység jelképe, az élet hordozója, ősi kultikus szimbólumként élt számos nép hitvilágában, a születés – halál – újjászületés (feltámadás) körforgását testesíti meg. Őseink és a rokon népek jelekkel díszített piros tojást

tettek a halottak kezébe – gondoljunk csak a kiszombori hun-avar temetőben fellelt női sírra, ahol karcolással díszített tojást találtak.

Mágikus hatásán túl a hímes tojás társadalmi funkciója is jelentős volt, különböző kapcsolatokban, azok erősítésében játszott szerepet (keresztszülő-keresztgyermek, mátká, koma).

Az őstojás, világtojás mítosza, mondája is felbukkan valamilyen formában a legtöbb nép hitvilágában. Egy inka mítosz szerint például az emberiséget három tojásból alkotta meg Pachacamac, a teremő isten: aranytojásból az inkák családját és az uralkodó réteget, ezüsttojásból az asszonyaikat, a réztojásból pedig az emberiség többi részét teremtette elő.

A finn teremtésmítosz, a Kalevala első énekében a világtojás széttöréséből alakuló világot tárja elénk:

„Tört tojásnak alsó fele
Válik alsó földfenékké,
Tört tojásnak felső fele
A felettünk való éggé,

*A hímes tojás,
piros tojás az egyik
legalapvetőbb tárgyi
kelléke a húsvétnek.
Az egyházi szimbolika
szerint a sírjából
feltámadó Krisztust
jelképezi.*

Sárgájának felső fele
Fényes nappá fenn az égen,
Fehérjének felső fele
A halovány holddá lészen.”
(Vikár Béla fordítása)

Látjuk tehát, hogy a tojás önmagában is maga a csoda, a teremtő élet csodája, a hímes tojás pedig a csodás látványon túl művészet is. „Teljessé válik a meggyőződés az iránt is, hogy az ékítményes szépművészet sehol sem nyilatkozik meg oly nagy változatossággal és annyi eredetiséggel, mint éppen a húsvéti írott tojásokon” – írja Balázs Márton, a leggazdagabb gyűjtéssel bíró erdélyi tojásírógyűjtő az 1800–1900-as évek fordulóján. Nyilvánvalóan itt az írott, díszített tojásmintákról beszélünk, amelyek mintakincse szám szerint jóval meghaladja a kétezret, a variációk száma pedig – ha nem is végtelen, mert elég szigorú szabályok kötik – igen nagyszámú lehet. A tojások ily módú díszítése Európában leginkább a közép- és keleti tájakon fordul elő, és bár minden népnél, sőt tájegységénél is megvan a sajátos, jellemző díszítési módok, a minták nagy része mindenkinél fellelhető valamilyen formában. Hogy ezek a díszítmények hordoznak-e jelentést vagy sem, jelképek-e a hímek, vagy sem, máig sem egyértelműen eldöntött kérdés. Tény azonban, hogy sok helyen és sokan személyre szabott hímekeket írtak a tojásra, amit a megajándékozott kezébe adtak, tehát ez utóbbiak nem találomra vagy tetszésre választottak. Ez mindenképpen üzenetet jelentett, tehát ilyen értelemben feltétlen van jelentés értéke a mintának. Meg is van minden mintának a megnevezése, ami nagyon hasonló névben és jelentésben is a környező népek között. A hímes tojás minden társadalmi réteg húsvéti asztalának fontos része volt, a tojásírással azonban zömében a paraszti réteg foglalkozott, a polgári vagy nemesi körökben különnek számított az, aki bármilyen kézműves tevékenységhez nyúlt, még ha festésről is volt szó.

A tojások díszítése többféle módszerrel történhet. Most leginkább a hagyományos módszerekről ejtenék szót. Az egyszerű, egyszerű festés volt a legelterjedtebb Európa nyugati részében. A pirosra festett tojásra mondják azt, hogy Krisztus vére festette, és egyes hárompataki csángók nem is írnak más díszítést rá, mondván: „S az, aki megpiktálja, hogy megírja, az ördög dógával dógózik. Az nem szent dolog.” Ugyanott azonban „Azt es mondták, hogy ahogy a Jézus vére lefolyt, maradt még fehér

es. Má' egy része így mondta, hogy lehet csinálni tarkát es.” A gyergyói, gyimesi tájakon csak a piros színt használják írott tojás alapjául is. Másutt, pl. Háromszéken a piros mellett feketét, sárgát, szláv nyelvterületeken több színt is használnak, többnyire egyazon tojáson. Régi díszítési mód a festett tojás karcólása, így alakítva ki a többnyire szabad rajzolatú, virágos mintákat, de mértaniak is előfordulnak. Ez a mód inkább a pásztorok által gyakorolt díszítés, de mindenképp férfimunkának számított elsősorban – bár ismerek nagyon szépen karcoló nőket is. A levélrátétellel festett, berzselt tojásdíszítés elég régi ugyan, de nem különleges módja a díszítésnek. Magyar jellegzetesség a patkolt vagy vasalt hímes tojás, mikor is apró fémformákat „szegeznek” a tojásra. Itt kell megemlítenünk a gyöngyös tojásokat is, amelyek ugyan alig több mint százéves múltra tekintenek vissza, ám díszességük miatt igen elterjedtek, már nemcsak húsvéti, hanem egész évi ajándékként. A gyöngyös tojások a kalotaszegi falvak jellegzetességei közé tartoznak, ám a moldvai, román hímes tojások között is nagy számban és formában megtaláljuk őket, igaz, itt nem annyira fűzve, mint inkább viaszalapba sűrűn illesztve adják a mintát.

**Az egyszerű,
egyszínű festés volt a
legelterjedtebb Európa
nyugati részében.
A pirosra festett tojásra
mondják azt, hogy
Krisztus vére festette.**

A legváltozatosabb mintakincset felvonultató díszítés az írás. Ez működött festett tojás savval való maratása által – magam is így kezdtem a tojásdíszítést még a 70-es években –, vagy viaszos írással. Ez utóbbi az írókának (gica, kesice, kondé, kandi, kandé, köszmice) nevezett kis csöves szerzőszámmal történik, oly módon, hogy azt olvasztott viaszba mártogatva, vagy a tölcsérvirágban megolvastott viasszal, felvisszük a mintát a keményre főtt vagy – a tartósság kedvéért – kifűjt tojás héjra. Az így megírt tojásról festés vagy ecetben való maratás (metszés) után meleg ronggyal letörölve a viaszt, előtűnik a szép és változatos minta.

Több csoportosítása is létezik a mintáknak, vannak növényi formák utáni

elnevezések: virágok – tulipános, rózsás, tötöttrózsás, asszonylapis, havadis (nárcisos), gránátalmás, almavirágos, tölcsérvirágos stb.; levelek – cseresznye-leveles, leveles, cserelapis, herelapis, fenyőágas, fenyőbojtos, fűzleveles stb.; termékek – szilvamagos, cseremakkos, búzafejes, kalászos, szőlőfürtös (ritka), dióbeles, barackmagos stb.

Állati formák szerinti megnevezések: pókös, póklábas, madárkás, madárfészkes, szárnyas, lúdlábas, medvetalpas, farkasfogas, saskörmés, pillangós, kígyófejes, békás, berbécsszarvú, kecskekörmös, bárányos, kakasos, kakastaréjos, harukájcsokányos, fecskefarkú stb.

Mesterségek, szerszámok utáni nevek: gerebenes, fűsüs, ekevasas, villás, hámos, kötőfékes, kupás, vetőlós, duplakantáros, nyerges, pipás, németkalapos stb.

Égitestek, homályos eredetű nevek: napos, holdas, csillagos, veszett utas, vétett út, tenerujja, kéz, ördögtérnye, borzaskata stb.

Vallási vonatkozású nevek: kereszt, szakramentumos, Mária-gyász, ostyás, kelyhes, szent síros stb.

Szerelmi vonatkozásúak: szíves, szű, égőszíves, szomorúszíves, galambos, párosgerle, golya, virágcsokor stb.

Nemzeti vonatkozásúak: címeres, zászlós, puskás, koronás stb.

A tojásírásnak különleges szertartása volt minden vidéken, ami anyáról leányra, nagyanyáról unokára vagy épp nagynéniről unokahúgra örökítődött. Mivel nem mindenki értett hozzá, írott tojás nélkül maradni viszont szégyen lett volna, sokan írták a tojásokat. Cserébe tojást, ételmet vagy pénzt is adtak. A tojásíráshoz, a mintákhoz és az ajándékozáshoz

is számos hiedelem fűződik. Az írás ideje mindenképp a nagyhét, de sok helyen (a Gyimesben különösen) azt tartották, hogy tartós a tojás akkor lesz, ha nagypénteken írják, festik. Ha lány adta legénynek, az udvarlójának a tojást, annak nem volt szabad eltörnie, mert különben nem jött létre a frigy. Néhol az sem volt szerencsés, ha elhalványult a minta rajta, ez sok helyen a fiatalasszony betegességét jelentette. A hétfalusi legények ezzel ellentétben elrejtették a kedves lánytól kapott tojást, kis idő múlva pedig előkeresték, és a színéből következtettek kedvesük szerelmének mélységére: ha elhalványodott a szín és a minta, azt jelentette, hogy az azt adó leány bús gondolatok közt szerelmi bűtől zokogva írta, tehát az szereti legigazabban, legféltebben. Orbán Balázs jegyezte le a *Székelyföld leírása* című művében a következő versikét, amelyet tojásírás közben verset mormoló lányoktól hallott:

Itt van husvét szép ünnepe;
De szívemnek nincs öröme.
Eltávoztak a hűtlenek;
Uram Isten verd meg őket!

Gyász virágot irok erre,
Talán hívebb lesz a lelke,
A ki minap megesküdött:
Velem tartja az esküvőt.

Egyes román vidékeken is eltették a tojást egyik évről a másikra, és ha az közben eltört, valakinek betegséget vagy halált jelentett a családban.

A hímestojások mintakincsének legfőbb jellegzetessége a felület osztókörökre való felosztása, a keretezés vagy rámozás. Több helyen is használják, de a magyaroknál a legjellegzetesebb a nyolcmezős felosztás két hosszanti és egy vízszintes vonallal. A díszítmények az osztókörökre épülnek, vagy azok metszéspontjából indulnak ki. Van olyan minta is, amely a felosztásból adódó mezőben helyezkedik el. Ez az osztott alap jellemző a gyimesi és gyergyói mintákra, ahol nincs szabad rajzolatú hím. Másutt is előfordul a felosztás, sőt lehet többszörös is, viszont a háromszéki, dél-erdélyi, Szatmár vidéki, Nagy-Küküllő menti, egyes dunántúli, alföldi, felvidéki és román tojásfestők előszeretettel alkalmazzák a szabad rajzolatú, virágos mintákat. A Téglás István által Dél-Erdélyben gyűjtött tojásokon – feltehetően német hatásra is – a minták nagy részében a reneszánsz és barokk virágornamentika van jelen

leginkább, de szép számban fordulnak elő a törökös hímzés motívumai is. Vannak különös jelentéssel bíró minták, mint a vétett út vagy tévedt út, amit a hárompataki csángóknál sokan első tojásnak írtak meg minden évben. A vétett út osztás nélküli hím, kacskaringós, az ég és a föld kapcsolatát jelző zárt vonal, melynek jelentése a föld és menny között bolyongó – többnyire a nem megkeresztelt kisdedek – lelkének útra találása, de a messze szakadt családtagnak a hazatalálása is volt. Hasonló elsőként megírandó tojás létezik a huculoknál, valamint a románoknál is, utóbbiak viszont az ekevas mintát írják elsőre, valószínűleg a tavaszi ekehúzás szokásához kapcsolódóan.

Számos hiedelem kötődik a kígyófejes, békás, kakastaréjos, ördögtértyes mintához.

Számos hiedelem kötődik a kígyófejes, békás, kakastaréjos, ördögtértyes vagy lüderctértyes mintához is. A kígyófejeset például – tekintve a gonoszt megtestesítő állatra – nem lenne szabad a tiszta tojásra írni, ugyanakkor a fehér kígyó a ház őrzőszelleme volt, szerencsét hozott, így tehát aki erre gondolt, megírta a tojásra. A gonosszal, boszorkánysággal hozzák kapcsolatba a békát

mintázó hímeket is, ugyanakkor a termékenység jelképeként feloldozást nyer a használata tilalma alól. Az ördögtértye hím háromágú, pörgő szvasztikaként van ábrázolva szinte az egész Kárpát-medencében, legyen az magyar – gyimesi, csiki, moldvai, dél-erdélyi, felvidéki –, de akár a hucul vidék. Ez a szüntelen pörgés, forgás, nyugtalanság – az ördög nem alszik mondas jelentése –, a csak saját hasznára törekvő, gonosszal is szövethető ember jelképe.

Sokszor előforduló hím a kakas, kakastaréjos minta is: ugyanis a termékenység, a sötétet lebíró fény, a hajnal szimbóluma, de megjelenik a *Bibliában* is Péter kakasaként, valamint a Máriát nagypénteken ébresztő kakasként: „Paradicsom kertbe’ kakasok szólának, / Kejj fel Szépszűz Mária, / Elesett fíjadot keresztire feszítik.”

Különleges hím a kabala is, a fehér kabala, melyet a székelyeken és csángókon kívül úgy tűnik, csak a románok írnak még. A kabala jelentése kanca, amelyet a székely és csángó szóhasználatban mai napig is fellelhetünk. A fehér kabala osztás nélküli hím, központi elrendezésű, szabályosan rendszerbe fogott világot jelez. Ismeretes a fehér ló, fehér kanca mesebeli képe is, azontúl pedig áldozati állatként is szerepel mind a magyar, mind román ráolvasókban. Székely szólásban is szerepel: „Mi székelyek mindnyájan rokonok vagyunk Ádámról, Éváról s a nagy fehér kabaláról.”

A szerző felvételei

Ugyancsak elmaradhatatlan hím a rontást elhárító, óvó, védő kéz megjelenítése, sokszor akár stilizált formában is, a kezes, tener ujjja, teneuj, újjas mintákban. Igen gyakran jelenik meg a tojásokon a csillag, a rózsza motívuma, esetleg a kettő ötvözése is. A csillag égi jel, a *Bibliában* is megjelenik, a rózsza, a „virágok virága” a keresztény gondolkörben a tiszta, égi szeretet, a megváltás, a vértanúság jelképe. Régi imádságokban is megjelenik, amint a Jézus keresztfájáról aláhulló vércseppek piros rózsává válnak: „Lehullott a Jézus vére, / A szent keresztfa tövére, / Drágalátos szent testéről, / Öt mélységes sebeitől.” A húsvét keresztényi jelképei közül talán a legegységesebb magának a keresztnek a jele, akár magában, akár a tojást övezve, akár virág vagy fenyőág-ábrázolás közepette jelenik meg. Számos változata ismert, van, ahol a pirosra festett tojásra csak kis keresztet rajzolnak sűrűn.

Külön csoportot képeznek a hímes tojások között a feliratos, évszámú tojások. Ezek zöme emlékül szolgál, legfőképp szerelmi ajándékként, de más, jelentős esemény vagy hely megjelölésékként is. Ebbe a csoportba tartoznak az identitásszimbólumokat tartalmazó tojások is, amelyek esetleg a hely különleges jellegzetességét, címert, mesterséget – pl. bányászjelképeket –, koronát ábrázolnak. A hagyományos jelentéstartalmú mintákra jellemző, hogy általában szimmetrikusan helyezkednek el, és ötvöződhetnek ugyan, de soha nem szerepel két külön minta a tojás egyik és másik oldalán.

A piroson kívül a festékek színének nincs különösebb, általános jelentése.

A gyimesi és gyergyói vidéken kizárólag pirosat, a háromszéki, dél-erdélyi, dunántúli tájakon piros, sárga, fekete színeket használtak inkább. Kivételt képez talán a kék színű tojás, amit annak a legénynek adtak a lányok, akit kikosaroztak – de tudomásom szerint ez csak Moldva egyes vidékein fordult elő. Ezeket a tojásokat természetesen szinte azonnal össze is törték szegényükben a legények, így nemigen maradt mutatóban sem belőlük. Festéshez eleinte csak növényi vagy ásványi anyagokat használtak, később megjelentek a mesterséges, ipari festékek, amelyek erősebbek, tartósabbak voltak, így rátértek azok használatára. Fontos volt ugyanis, hogy jól fogjon a festék, mert így vált szépen láthatóvá a minta. A hárompataki csángóknak erre is volt praktikájuk: a tojásírók körébe lépve nagyokat lódítottak, úgy tartva, hogy ha esetleg valaki túl szépnek látva a festőlébből kivett tojást, azt megigézi, egy jó hazugsággal vissza lehet fordítani az igézést, és újból szépen fog majd a festék. Persze ebből bonyodalmak is akadtak, hiszen a pletyka szárnyain gyorsan futott tova a téves hír is, de a szokás azért megmaradt, olyannyira, hogy ha bárkire, bármikor a lódítás gyanúja vetült, rögtön azt mondták rá: „Ejsze tojást festetek?”

A tojásírás többnyire közös tevékenység volt, két-három, esetenként több íróasszony is összeült, és – tekintve, hogy a minta és a művészi mintavezetés már a kisujjukban volt – vidáman beszélgetve, pletykálgatva, nótázva folytatták a munkát a körülöttük forgoló és próbálkozó fiatalok, gyerekek körében, így adva

át a tudást. Ezt a közös, nótázós hangulatot idéztük meg a Kárpát-medence térségéből összeverődött kis csoporttal nemrég Dabronakon, ahol a dél-alföldi Teleházak Regionális Közhasznú Egyesülete és a helyi György-ház hagyományörző csoportja szervezésében ismerkedtünk a muravidéki gyönyörű tojáshímekkel és a háromszínű – fehér-piros-fekete – festés módjaival. Évtizedek óta duzzadó gyűjteményem így további szebbnél-szebb mintával gyarapodott, ugyanakkor régi gyimesi mintagyűjteményem én is átadtam nekik, így valósítva meg ennek a szép, és egyre virágzóbb hagyománynak nemcsak ápolását, de megélését, terjesztését és hasznosítását is.

Irodalom

- Orbán Balázs: *Székelyföld leírása*. Pest, Panda és Frohna Könyvnyomdája, 868.
- Balázs Márton: *Adatok Háromszék vármegye néprajzához (1895–1905)*. Sepsiszentgyörgy, Jókai Ny., 1942.
- Györgyi Erzsébet: *A tojáshímzés díszítőkincese*. Néprajzi Értesítő. Budapest, Népművelődési Propaganda Iroda, 1974/56. sz. 5–85. old.
- Antalné Tankó Mária: *1001 gyimesvölgyi írott tojás*. Csíkszereda, Tipográfik Ny., 2004.
- Csuzi Enikő – Takács György: *'Ejsze tojást festetek?' Adalékok a hárompataki csángók hagyományos tojásírásához*. Tahi, Képíró Bt., 2004.
- Téglás István: *Dél-erdélyi hímes tojások*. Csíkszereda, Mentor, 2006.
- Urisk Erzsébet: *A viaszolt hímes tojás készítése a Muravidéken*. Lendva, Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, 2009.
- Kakas Zoltán: *Háromszéki írott tojások*. Sepsiszentgyörgy, Kovászna Megyei Művelődési Központ, 2010.

Barabás László

Egy marosszéki húsvéti szimbólum

A

magyar kalendáriumi szokások táji tagolódásának, változatainak, típusainak rendszerezése az ezután elvégzendő néprajzi feladatok közé tartozik. Ez lehetetlen is minden vidékre kiterjedő, alapos, a változatok sokaságát felvonultató gyűjtés nélkül. Márpedig sok vidékről nemhogy alapos, hanem még felszínes gyűjtésünk sincsen. Marosszék, az utóbbi évtizedek gyűjtéseinek köszönhetően, már nem tartozik ezek közé.

Ezzel összefüggésben fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy a kalendáriumi szokásokat, azok változatait, elterjedtségüket, gyakoriságukat fel lehet használni egy-egy régió vagy kisebb néprajzi vidék sajátosságainak meghatározására. Néprajzi régióknak, Marosszéknek lehet-e valamilyen sajátossága például a tavaszi-húsvéti népszokásaink egyetemes és összmagyar rendszerében? Lehet, sőt „szembetűnően” létezik, az alábbiakban éppen ezt szeretném bizonyítani.

Ha húsvétkor bejárjuk az egykori marosszéki falvakat és a környező vidékeket, vagyis a Kis-Küküllő vidékét Balavásártól Kibédig és tovább a Sóvidéket, a teljes Nyárádmentét, a Marosmentét Marosvásárhelytől Magyarórig és a Mezőség széli falvakat Pókától Nagyfülpösig; mindenütt a kapukra, tornácokra tett, díszes vagy díszítetlen fenyőágakat látunk. És csodák csodája, ha tágtjuk a kört Segesvár, Székelyudvarhely, Gyergyó, Beszterce, Nagysármás, Radnót vagy Dicsőszentmárton felé, elfogynak a húsvéti fenyőágak, ezeken a tájakon nem ismerik a húsvéti zöldágazó szokást. Itt a májusfaállítás volt szokásban, és szórványosan szokás napjainkban is. Másutt pünkösdkor virágozzák ki fenyőágakkal és virágokkal a lányok kapuit a legények.

A táji eltérések tehát szembetűnők, de közös bennük, hogy örökzöld fenyőágot vagy kizöldült ágot használnak fel

tavaszi szimbólumként. A zöld ág ősi, egyetemes tavaszi szimbólum: az újjászületés, a megújulás, az élet jelképe. Az európai népek körében legáltalánosabban májusfaként ismerik és május elsején szokták állítani – lehet fenyőfa, nyírfa vagy más kizöldült fa – a falu vagy a város főterére, majd az ünneplők körül táncolták. A magyar nép kultúrájában is a legáltalánosabb tavaszi növényi szimbólum a májusfa. A májusfaállítás minden nagy néprajzi tájon ismert volt (Dunántúl, Felföld, Alföld, Erdély) csak a moldvai magyarok nem gyakorolták. Már a régebbi leírások is jelezték, hogy bizonyos vidékeken nem május elsején állítanak májusfát, hanem pünkösöd napján, sőt a Székelyföldön húsvét hajnalán is.

A Székelyföld itt éppen Marosszékét jelöli, mert ebben a régióban szokásos a májusfa és a pünkösdi virágzás mellett a húsvéti zöld ág állítása is. Marosszéken a 19-20. század fordulóján a tavaszi zöld ágot általában nagyleányok tették a nagyleányok kapujára, tornácára szerelmi ajándékként, utóbb sokfelé már csak fiatalabb fiúk, fiúgyermek kislányoknak, leánygyermekeknek. Sőt, a húsvét, illetve virágvasárnap általánosabb szokásalkalom, mint május elseje vagy pünkösöd. A húsvéti zöld ág: az örökzöld fenyőfa. A májusfa viszont kizöldült lombos ág, fiatal fa, amit szintén szerelmi ajándékként vittek a legények a lányoknak, illetve a rokonok egymásnak. A pünkösdi virágzás abból állt, hogy a legények lombos ágakból bolthajtást készítettek a lányok kapujára és azt virágokkal, virágcsokrokkal díszítették.

Régióink belső tagolódását követve néhány példával szemléltetjük a húsvéti fenyőágazás, fenyőágtevés változatait. A Maros mente falvaiban (Gernyeszeg, Körtvélyfája, Sáromberke, Marosjára) két változat létezik. A konfirmált nagyleányoknak a kapuján fenyőágakból

Ha húsvétkor bejárjuk az egykori marosszéki falvakat, mindenütt kapukra, tornácokra tett, díszes vagy díszítetlen fenyőágakat látunk.

Gernyeszeg

Húsvéti díszített kapuk Nyárádselyén. A szerző felvételei

bolthajtást készít a leány udvarlója, titkos vagy nyilvános „szeretője”. A bolthajtást élő virágokkal díszíti és rendszerint egész éjszaka őrzi, nehogy megrongálják vagy ellopják. Egy leánynak rendszerint csak egy bolthajtás készül. Egy-egy faluban 3-4 ilyen bolthajtást tesznek napjainkban. A kisleányoknak bokrétát – marosmentiesen bakrétát – tesznek a fiúgyermek. A fenyőágakat kereten, káván átbújtatva papírszalagokkal, papírrózsákkal díszítik. Egy-egy leánygyermek 5-10-25 ilyen bokrétát is kap, és egy-egy fiú ugyanennyi bokrétát tehet. A bokrétákat az ünnep szombatján délután hordják szét – édesapai, rokoni segédlettel a faluban. A leányos apák a bokrétákat a kapura, kerítésre rögzítik, ha sok van belőlük, hatalmas díszkapukat állítanak. A húsvét másodnapján öntözéskor a bokrétatevő fiúkat bőven megajándékozzák.

A Felső-Maros mentén és a Mezőség szélén (Vajdaszentiván, Beresztelke, Kis-és Nagyfülpös, Felfalu, Disznajó, Fickó) is ugyanez a fenyőágazás rendje, de itt már ritkábban tesznek nagyleányok, gyakoribb a gyermekek körében. Ezen a kistájon a bokrétatevés ideje megelőzi húsvétot, virágvasárnapján van.

A nyárádmenti falvak húsvéti fenyőágazása igen változatos. Az Alsó-Nyárádmentén – Ákosfalva és Nyárádtő között – nagyleányoknak ritkábban tesznek szerelmi ajándékként fenyőfát. Ez a szerelmi ajándék csupasz díszítetlen fenyőhegy, ritkábban bolthajtás. A kisleányoknak ezekben a falvakban is sok, szalagokkal díszített kisebb fenyőhegyet vagy oldalágat visznek szombaton délután a fiúgyermek. A közelepsi Nyárádmente falvaiban ennél gazdagabb szimbolikájú a fenyőágazás

(Nyárádgálfalva, Szentháromság, Csíkfalva) és ez átnyúlik a Kis-Küküllő vízválasztóján (Rigmány, Havad, Geges, Vadasd). Itt minden ház kapujára közösségszerűen tesznek egy fenyőágat, ezzel köszöntik húsvét ünnepén a háziakat és jelzik azt is, hogy húsvét másodnapján öntözni fognak. Ezen kívül a gyermekek tesznek feldíszített oldalágat vagy tetőt a kislányoknak. A harmadik fenyőfaváltozat a legnagyobb és a legszebb kell legyen: ezt a legény viszi éjszaka a „szeretőjének”, és a kapu elé vagy az udvarra a földbe ássa, szalagokkal, festett tojáshejakkal díszíti. A Felső-Nyárádmentén – ott, ahol a fenyőerdők valóságosan közelebb kerülnek az

A nyárádmenti falvak húsvéti fenyőágazása igen változatos. Az Alsó-Nyárádmentén nagyleányoknak ritkábban tesznek szerelmi ajándékként fenyőfát.

emberekhez – ritkulnak a szimbolikus húsvéti fenyőágak (Jobbágytelkén és Nyárádremetén egyáltalán nem tesznek), itt és a Szentföld többi falujában a májusfa volt szokásos.

Ugyanez a helyzet a Sóvidék Udvarhely felé eső falvaiban, például Korondon. Siklódon húsvétkor a férjhez menni való leányoknak tettek fenyőágat, Alsó- és Felsősfalván, Parajdon is azok

a legények tettek fenyőágat, akiknek kiválasztott „szeretőjük” volt. Napjainkban a kicsi gyermekek – öt-tízévesek szokása a zöld ág tevése.

A Kis-Küküllő mentén is gyermekszokássá vált a fenyőág tevése. Kivétel Kibéd, ahol ez a konfirmáló fiúk kiváltsága. A feldíszített fenyőhegyeket virágvasárnap előtt a templomba viszik és a karzatra helyezik. Virágvasárnaptól nagyszombatig a templomban van a helyük, ekkor a konfirmált fiú az est beállta után elviszi a kiszemelt leány házához. Kibéden nem a kapura teszi, hanem a ház tetejére, jó magasra. A megajándékozott lehet frissen konfirmált leány vagy egy-két évvel fiatalabb. A 2010-ben konfirmált 8 fiú közül 4-en tettek fenyőfát, többségük konfirmáló társuknak. A kibédi szokás az ünnepi templomdíszítés és fenyőágazás régiesebb formáját őrzi.

Végül hadd jegyezzem meg, hogy tájainkon a velünk együtt élő cigányok ugyanúgy gyakorolják, élük a húsvéti fenyőágazást, mint a magyarok, például Vajdaszentivánon, Bordoson, Erdőszentgyörgyön.

A Maroson túli, székely mezősegi falvakban pünkösöd a tavaszi zöld ág tevése az ideje. Ugyancsak pünkösöd ünnepén tesznek „csóvát”, kizöldült nagy ágat kedvesüknek a legények a székely falvakban, a Vécke patak völgyében (Székelyvécke, Magyarzsácod, Székelyszállás).

Marosszéki régió tavaszi zöld ág állításának sajátossága akkor válik még szemléletesebbé, ha a szomszédos régiókkal összehasonlítva vizsgáljuk. Gyűjtésünk alapján a Marosszéki szomszédos Udvarhelyszéki és gergyói falvakban a májusfa szokásos, a Kis-Küküllő Marosszéken kívüli, alsó szakasza mentén szintén a májusfa, a Mezőség bizonyos részein ugyancsak. A Mezőség északi részén, a szászok lakta vidékek szomszédosságában a magyar falvakban is pünkösöd a zöld ág állításának alkalma, akárcsak a gesvárszéki és a Kis-Küküllő vidéki szászok szomszédosságában.

Marosszéket tehát májusfát állító és pünkösödkor zöldágazó-virágzó régiók veszik körül. Marosszéken viszont a húsvéti fenyőág állítása jellemző, legváltozatosabb formákban a központi területein. Legnagyobb egyházi ünnepünk, a húsvét (virágvasárnapot is ide értve) nálunk magához vonzotta az újjászületés, az élet ősi egyetemes szimbólumát. Gazdag jelentésvilággal ruháztuk fel, változatos formákban éltünk, és napjainkban is élünk vele. Ebben áll régióink egyik néprajzi sajátossága.

Szekernyés János

A 300 éves Oravicabánya 200 esztendőös kőszínháza (1.)

Az

Bányatelep alapítása a Bánsági Érchegeységben

oszmán hódítókat – akik több mint másfél évszázadon át uralták a három részre szakított magyar királyság déli és középső harmadát – a „felszabadító” osztrák hadak zentai és péterváradai diadalaik után 1716–1717-ben a Tisza, a Maros, a Duna és a Déli-Kárpátok határolta régióból is kiűzték, majd a Habsburg-ház gyarmatává tették és minősítették át a kivételes természeti adottságokkal megáldott területet. Temesvár erődítményének török megszállói és védői 1716. október 13-án kapituláltak a túlerőben levő, a várat több mint másfél hónapon át ostromgyűrűben tartó szövetkezett keresztény seregek tejhatalmú fővezére, Eugen von Savoya herceg, tábornagy előtt. A herceg a sátrában aláírt szerződésben az oszmán katonáknak, a civil lakosságnak, valamint megvető, sértő megjegyzés kíséretében a vilajetközpontba menekült kurucoknak is szabad kivonulást biztosított. A Habsburg

Birodalom uralkodóját, VI. Károly császárt 1716. október 28-án Temesváron papírra vetett levelében arról tájékoztatta, hogy báró Claudius Florimund Mercy lovassági tábornokot nevezte ki a megszerzett terület ideiglenes katonai és polgári parancsnokának. Fölötte határozott utasítását teljesítve Claudius Florimund Mercy 12 zászlóaljjal és 13 lovasszázaddal 1716. november 4-én az alsó részek erősségeinek – Pancsovának, Újpalánkának, Fehértemplomnak, Versecnek, Mehádiának, Orsovának – a bevételeire indult. A törökök sorra feladták támaszpontjaikat, 1717. augusztus 18-án Nándorfehérvárról is kivonultak, Orsováról tíz nappal később báró Splényi László huszártábornok üzte ki a török várórséget. Sikeres hadműveleteik eredményeként az osztrák csapatok a hajdani Szörényi Bánság keleti felét, Olténia öt kerületét is elfoglalták, az Olt folyóig tolva ki a Habsburg Birodalom határát. Az 1716–1717-es háborút az 1718. július 21-én az észak-szerbiai Pozsarevácon aláírt békeszerződés zárta le.

Temesvár erődítményének
török megszállói és
védői 1716. október 13-án
kapituláltak a túlerőben
levő keresztény seregek
tejhatalmú fővezére,
Eugen von Savoya herceg,
tábornagy előtt.

Az oravicabányai színház épülete egy 1900-ból származó képeslapon

Magyarországnak – amelynek képviselői Eugen von Savoya herceg hátrázott vétőjára nem vehettek részt a béketárgyalásokon – a Pozsarevácon megkötött paktum mély sérelmeket, komoly hátrányokat hozott. A Marostól és az Al-Dunáig terjedő területet nem csatolták vissza Magyarországhoz, hanem Eugen von Savoya herceg tanácsára VI. Károly császár birtokaként az Udvari Kamara és az Udvari Haditanács fennhatósága alá került és központilag Bécsből igazgatták, illetve katonai parancsnokság alá rendelték. A mintegy 28000 km²-es területet, amelyet Temesi Bánságnak bérálták át, az osztrák örökös tartományok mintájára szerveztek meg és gyarmatként kezelték, illetve igazgatták. A földek, a telkek, az erdők és a bányák a császári kincstár kizárólagos tulajdonát képezték.

A Császári Kincstár vezetői, hivatalnokai kiemelt, megkülönböztetett figyelmet fordítottak a krassói hegyek bányakincseinek feltárására, kitermelésére és hasznosítására. Tirolból, Morvaországból és Észak-Magyarországról hoztak bányászokat a törököktől elhagyott lelőhelyek felkutatására, az ércbányák megnyitására. A bányászokat Oravicabányára, Dognácskára és Boksánbányára telepítették. Az Oravica partok – nevét a diófás jelentésű szláv szóból származtatják – festői völgyében a folyóvíz nevét viselő 77 házas falu mellett 1717-nen alapított Montanorawitzon – Oravicabányán – helyezték el a Tirolból 1718 őszen érkezett 13 bányászt: Josef Dollt, Johann Dollt, Peter Jaufot, Mathias Jaufot, Cristoph Dardlert, Johann Hanitzelt, Martin Sollt, Ulrich Sollt, Joseph Paumgartnert, Jakob Reittert, Sebastian Pichlert, Andreas Knallt és Johann Forverkert. Rövid időn belül 10 Csehországból jött bányász, két vasolvasztómester, két rézolvasztó mester, két kovácsmester és egy kohóépítőmester csatlakozott az alapítókhoz. Oravicabányán és környékén 1718-ban elkezdődött a rézbányászat, amely megkülönböztetett stratégiai fontossággal bírt, s a bányahivatalt is felállították. Újabb 134 bányamunkás érkezett 1719. szeptember 6-án Tirolból Oravicabányára, ahol bányákat, rézolvasztókat és kovácsműhelyeket állítottak üzembe. A bányászok VI. Károly rendelkezéséből kiváltságos előnyöket, különféle privilégiumokat élveztek.

A Temesi Bánság katonai, gazdasági és közigazgatási központjából, Temesvárról 1723-ban a „bányaigazgatóságot” Oravicabányára helyezték át, ahol 1729. január 22-én megnyitották Délkelet-Európa első ipari szakiskoláját,

„montanisztikus” tanintézetét, amelyet 1789-be Resicabányára helyeztek át. Oravicabánya „a bánsági főbányászkerületnek, igazgatóságának és kerületi bányatörvényszéknek” a székhelyévé vált. Később Oravicabányán rendezték be a bányavidék első kémiai laboratóriumát is. 1793-ban kezdte meg működését a bányatelepen a négyosztályos alгимnázium.

Stukkó a színházban

A Habsburg Birodalomban a bányászok kitüntetett társadalmi megbecsülésnek örvendtek. Oravicán is 1742-ben megeremtették szakmai szervezeteiket. A „bányapolgárság”, valamint az értelmiségiek, hivatalnokok, az oktatók, a magánvállalkozók és a kereskedők pallérozott közössége Oravicabányát nemcsak rohamosan fejlődő és gyarapodó ipartelepévé, hanem tevékeny művelődési központtá avatta, fejlesztette. A Bánságot felkereső német vándortársulatok is útjukba ejtették a bányaközpontot, ahol a lakosság döntő hányada J. W. Goethe nyelvét beszélte. A tájegység fürge tollú, jeles historikusa, a verseci Milleker Bódog (1858–1942) szerint Oravicabányán Anton Eintrag együttese tartotta az első színi előadásokat 1763 nyarán. Játészó helyül éveken át a posta épületének nagyterme szolgált. A bányaközpont műkedvelői társulva a szomszédos Nagytikványon állomásozó osztrák csapatok tisztjeivel vitték színre a *Waltron gróf avagy az alárendeltség* című darabot, Henrich Ferdinand Möller 1776-ban írt sikeres színművét. A Magyar Koronához címzett fogadó tulajdonosa, a szabadkőműves

ifj. Peter Eirich 1783-ban a szálláshely épületében állított fel alkalmasabb, tágasabb és jobban felszerelt színpadot, amelyen a vándortársulatok és az oravicabányai amatőr színjátszók község elé léphettek. Megalakult 1806-ban Oravicabányán a Műkedvelő Színjátszók Klubja. Jótékony célú előadást – amely 51 forint 2 krajcár összegyűjtését eredményezte – tartottak a bányatelep műkedvelői 1815-ben a lipcsei csatában megsebesült, rokkanttá vált katonák, valamint az elesett harcosok hozzátartozóinak megsegítésére. Thália művésze meghódította Német-oravica és a környékbeli települések lakosságát, és számottevő teret nyert a bányavidék társadalmi, szellemi és társasági életében.

Kőszínház közadakozásból

A játékszín iránti érdeklődés és vonzódás fokozódása a mintegy 3500 lelket számláló lakosság körében készítette arra Prokop Lhotka von Zmislow kincstári tanácsost, az oravicai bányatörvényszék igazgatóját, hogy felvesse egy kőszínház építésének eszméjét. Kezdeményezését, javaslatát támogatólag felkarolták a Szerencse fell szabadkőműves páholy tagjai, a bányahivatalnokok, a vállalkozók, a vezető értelmiségiek, a szomszédos ipartelepek vezetői stb. Elhatározták, hogy az építkezés költségeit közadakozásból összegyűjtött pénzalapokból fedezik, biztosítják. Thália oravicabányai templomának felhúzásával, tető alá hozásával kívánták köszönteni, emlékezetessé tenni a Bánság török iga alóli felszabadításának centenáriumát. Oberhofer Gáspár és Prokop Lhotka von Smislow járult hozzá a legnagyobb összegekkel az ambiciózus célkitűzés és vállalkozás megvalósítása anyagi alapjainak megeremtéséhez. Az adományozók 1816. március 24-én megnyitott listáján Fülepp József, Hoffmann Antal, özv. Madeschpachné Lhotka Mária, Medveczky Antal, Orthmayr Mihály neve is szerepelt. Különböző pénzüsszegekkel járultak hozzá a befektetés alaptőkéjének gyarapításához az oravicabányai, az újmoldovai, a szászabányai, a dognácskai bányaegyesületek, bányászövetkezetek, a nándorhegyi vasgyár, az újmoldovai, resicabányai, dognácskai, boksánbányai, románszászkai, szászabányai, ruszabányai, gerlistyei, gladnai, csiklóbányai bánya- és ipartelepek hivatalnokai, művezetői. Adományként került a színházépítési alap birtokába egy színesfémánya is,

amely a Thália nevet kapta és viselte. Az oravicabányai Egyesült Bányaszakszervezet a színházépítés céljára átengedte a szűkké és elavulttá vált foncsorozó telepét, amelyen az aranyamalgamozás beszüntetése, új telepre költöztetése után egy 114 láb hosszú és 48 láb széles kőépület üresen maradt. A kihasználatlanul árválkodó, a bányakapitányságtól megszerzett épületet az „élelmes műkedvelők” 352 pengőforintos költséggel – az összeget közadakozásból, színelőadások bevételeiből, valamint kölcsönökből gyűjtötték össze – átalakították, játékszíni előadások tartására tették alkalmassá. Kicserélték a régi tetőt, a foncsorító egykori épületét színpadi résszel toldták meg.

Az előadóteremmé átfurmált iparcsarnokot az oravicabányaiak csak átmeneti, ideiglenes megoldásnak tekintették. Nyomban az épület birtokba vétele és átalakítása után hozzáláttak a pénzadományok gyűjtéséhez, hogy megvalósítsák eredeti tervüket: egy szabályos, minden igénynek megfelelő, kor- és célszerű színházépület emelését, berendezését Oravicabányán. Közadakozásból a nemes célra 8622,50 bécsi aranyforintot gyűjtöttek össze. Az Egyesült Bányaszakszervezet, illetve Prokop Lhotka von Zmislow felesége, Maderspach Mária, és apósa, id. Maderspach Károly, az amalgamozó és raktárhelyisége telkét engedte át az építkezés céljaira. A terveket a tanulmányait a bécsi politechnikumban végző Johann Niuny mérnök a császárvárosból rendelte meg – ő volt a Műkedvelők Egyesületének az elnöke, aki az építkezési munkálatokat vezette –, majd felkérte építész-szaktársát, Hieronymus Platzgert, hogy készítse el és küldje el Oravicabányára a Burgtheater kicsinyített, redukált hasonmásának rajzait. A homlokzaton, a külső tagoláson és kinézetben módosítottak, ellenben a belső kiképzésben, elrendezésben és dekorációban szigorúan a bécsi mintát követték: „Nagylelkű műbarátok nemes odaadással ingyen hordták

**A tetszetős,
„ékszerdoboz-
szépségű” színházban
az első előadást az
oravicabányai Műkedvelő
Egyesület színjátszói 1817.
július 1-én tartották.**

A nézőtér

az építkezés helyére a különféle anyagokat, akárcsak nem sokkal később a pesti Nemzeti Színháznál. Az épületen dolgozó iparosok a bányatisztviselők vendégei voltak, Niuny János bányamérnök pedig minden díjazás nélkül vezette az építkezést, megtervezte a díszleteket, sőt még a festékanyagokat is ő állította elő a közeli hegyek érceiből és kőzeteiből – írta dr. Polgár István. – Már 1817 júniusában állott a csinos és ízléses színház, amelynek építése 3372 forintba került. Ha az ingyen munkákat is felértékeljük, akkor az építési költségét 6000 pengő körüli összegnek vehetjük.” Magyarország sorrendben elsőként megépült és felavatott kőszínháza homlokzati részének földszintjét – ahol a bejáratot is kiképezték –, valamint emeletét két hatalmas csarnok foglalta el. A balkonnra külső lépcső vezetett fel az épület északkeleti oldalán. Páholyok szegélyezték a földszinten és az emeleten is a dúsan aranyozott, 36 méter hosszú és 15 méter széles nézőteret, amelynek ülőhelyeit bársonyuzat borította. A viszonylag szűk színpadot szükség esetén 20 lábnyira (6 méternyire) ki lehetett mélyíteni. Kezdetből fogva a színház jelentékeny díszletárral rendelkezett, és a színpadi gépezet is maradéktalanul megfelelt a 19. század első negyede követelményeinek. Az aranyozás, a belső ékítmények Franz Knée festő rátermettségét, hozzáértését dicsérik.

A tetszetős, „ékszerdoboz-szépségű” színházban az első előadást az oravicabányai Műkedvelő Egyesület színjátszói

1817. július 1-én tartották, jótékony céllal, a szegényalap pénztára javára. A bányaváros mutatós középületének ünnepélyes felavatását 1817 őszi időzítették, amikor I. Ferenc (1768–1835) császár 1816. november 10-én Bécsben feleségül vett harmadik hitvesével, Sarolta Augustza Karolina (1792–1873) bajor királyi hercegnővel 1817 nyarán és ősszel végiglátogatta Bukovinát, Erdélyt és a Bánságot. Hátszeg felől az Erdélyi Vaskapun át 1817. szeptember 29-én érkezett népes kíséretével a császár a Temesköz földjére. Karánsebesen, ahol a helyőrség parancsnoka fogadta a 12 hintóból, több szekérből és lovasalakulattól álló menetet, rövid pihenőt tartva Herkulesfürdőre vonultak, ahol az éjszakát töltötték. Három napig időztek a rómaiak korából ismert, híres hévízes fürdőhelyen, ahonnan kirándultak Orsovára, s a Dunán, a Kazán-szorosban Ogradena szigetéig és vissza sétahajókáztak. Dukafalvi és kucsini Duka Péter (1756–1822) báró, altábornagy kalauzolásával indult el a császár és kísérete 1817. október 3-án Herkulesfürdőről Bozovics irányába, ahol éjszakai szállás várta a magas rangú vendégeket. A császár névnapja alkalmából a mehádiai római katolikus plébános ünnepi misét mutatott be a bozovicsi templomban. A sztancsillovi hegyek közt átkelve Szenesfalut érintve érkeztek meg Szászkabányára, ahol I. Ferenc császár oklevelet állított ki, amellyel a települést vásártartási joggal ruházta fel. Este, 1817. október 4-én jutott el a vendégsereg Oravicabányára, ahol a

Oravicabánya látképe

Fő utcán 1733-ban emelt szállodában, – amely nyomban felvette az Imperial nevet – szállásolták el I. Ferenc császárt és nejét, Karolina Augustát.

Másnap, 1817. október 5-én a császárt este 7 órára a színházépület ünnepélyes felavatására várták. Az oravicabányai műkedvelő színjátszók Johanna Franul von Weissenthurm (1773–1847) osztrák színésznő és színműíró *A megalázó féltékenység* című három felvonásos vígjátékát kellették életre német nyelven az acetilénlámpák fényében. Az oravicabányai volt az első színház Európában, amelyben a nézőtér és a

színpad megvilágítására acetilén-gázos lámpákat használtak. Több hely- és színháztörténész úgy tudja, hogy I. Ferenc császár és neje, Karolina Augusta császárné betegségekre és fáradtságukra hivatkozva tüntetőleg nem jelentek meg az épületavató előadáson. Kezébe került ugyanis a császárnak az az Oravicabányáról keltezett névtelen feljelentő levél, amelyben azzal vádolták meg Prokop Lhotka von Zmislow igazgatót, hogy az államkincstárat 30 000 pengőforinttal megkárosítva építtette fel az oravicabányai színházat. A császárt felháborította a feljelentő állítása, s nyomban megbízta Ürményi Ferenc (1780–1858) közigazdászt, udvari tanácsost, temesi kamarai igazgatót, hogy haladéktalanul vizsgálja ki a fölöttébb kényes ügyet. A lefolytatott helyszíni számvizsgálat az iratokat rendben találta, s vádat alaptalannak, álnok rágalomnak minősítette.

A császári pár 1817. október 6-án fölkereste a közeli Mária-zarándokhelyet és bányaközpontot, Csiklóbányát. Megtekintették a Prokop Lhotka von Zmislow, kincstári bányaigazgató által a császár rendeletére 1815-ben felállított rézpénzverdet, amelynek ünnepélyes,

hivatalos átadására is sort kerítettek. Alaposan érdeklődtek a kitermelő telepek a tárnák helyzetéről, hozamáról és jövedelmezőségéről, s fölmentek a település fölé magasodó sziklahegyre emelt római katolikus kegytemplomhoz is, ahol letérdelve, közösen imádkoztak a Sarlós Boldogasszonyt ábrázoló csodatevő oltárkép előtt. A rendkívüli eseményt Michael Podzensky plébános lelkiismeretesen bejegyezte a kegytemplom *Historia Domus*ába.

Hetvenfős kíséretükkel, amelyhez további bécsi és temesvári kincstári és megyei főhivatalnokok csatlakoztak, a császár és a császárné a második előadást – Friederich Wilhelm Ziegler (1767–1827) *A babérkoszorú, avagy a törvény ereje* című öt felvonásos színművének színpadi változatát – 1817. november 7-én immár megtekintették a bányaváros színházában, amelyről a legnagyobb elismerés hangján szóltak. A két előadás színlapjainak néhány példányát selyemre nyomtatták a koronás fők tiszteletére. I. Ferenc császár, feleségével és kíséretével 1817. október 8-án hagyta el Oravicabányát, hogy Fehértemplom és Versec városokon át Bécs felé vegye az irányt. (Folytatjuk)

A császárt felháborította a feljelentő állítása, s nyomban megbízta Ürményi Ferenc közigazdászt, hogy vizsgálja ki a kényes ügyet. A számvizsgálat az iratokat rendben találta.

ifj. Xántus János

A Szampó útja

Részlet a szerző *Tündérszép tájakon* című kötetéből

„... s könnyű
kajakos öltözékem
ellenére is alaposan
megizzadtam, amint
az első zuhogókhoz
értem.”

Ifj. Xántus János (1917–1982) erdélyi természettudós, tanár, tudományos ismeretterjesztő szakíró. Nemzedékek nőttek fel érdekfeszítően megírt könyvein, mint: *Tündérszép tájakon*, *A természet kalendáriuma*, *A tengerfenéktől a csillagokig*, *Szárnyas barátaink*, *Emberek, tengerek, jéghegyek*, *Otthonunk a naprendszer*, *Csillagok születése, csillagok halála*, *Világjáró bakancsok*. Alábbi írása az Ifjúsági Könyvkiadó gondozásában 1956-ban megjelent *Tündérszép tájakon* című kötetében látott napvilágot. Ezzel az írásával tisztelgünk a száz évvel ezelőtt született kiváló természetbúvár-pedagógus emléke előtt.

Az új esztendő első napja még fent talált a „Vigyázó” méteres hóval fedett gerincén – rá két hónapra azonban már könnyű kis hajómon húztam felfelé a Szamos jégtáblái között. A fűzek még téli álmukat aludták, csak az ághegyeken ütközött a barka fényes ezüstje.

ifj. Xántus János (1917–1982)

A kis hajó, mely első próbaújtját tette velem, fűrgén kerülgette a veszedelmes szomszédokat, s könnyű kajakos öltözékem ellenére is alaposan megizzadtam, amint az első zuhogókhoz értem. Nyáridőn itt fehéren, habosan tajtékszott a víz. Most a szőke hólél elfedett mindent, s aránylag könnyen bírtam a „hegymenetet”. Szinte alig vettem észre, hogy már elértem a gátat. Hiába – aki egyszer is érezte a hullámok párás leheletét, aki egyszer is elmerült a kavargó vadvizek örvénylő szépségében, azt örökre megfogta az ősi elemnek, a víznek varázsa. Így jártam én is.

Egy szép napon elhatároztam, hogy megpróbálkozom a víziturasággal. Az első bátortalan próbálkozások után a lázas levelezés korszaka következett. Mentek a sorok a csónakgyárakba, sportüzletekbe, lelkes amatőrökhöz. S jöttek a lehangoló válaszok – csónakunk nincsen, legföljebb építtetni lehetne, de milyen áron... Nem csüggedtem el, hanem tovább írtam a levelezőlapokat, közben pedig a tapasztalt „vízituristák” könyveit olvastam. Élénken élt még emlékezetemben diákkorom kedvenc olvasmánya: Nansennek, a nagy norvég sarkkutatónak *Eszkimók között* című pompás könyve. Ismét előszedtem az agyonolvasott könyvet, s áttanulmányoztam az eszkimók remek találmányának, a kajaknak leírását. Azután hetekig bújtam Allain Gerbaultnak, napjaink legmerészebb hajósának útinaplóit, melyben a német megszállás elől menekülő fiatal sportember elmeséli, hogyan hajózta körül a világot egyes-egyedül, kis, alig tíz méteres vitorlásán. Azután az Aranyos-Beszterce kajakos „meghódításáról” olvastam, hajókkal, csónakokkal, vitorlákkal és „bummfákkal”¹ álmodtam, skunereket² és yollékat³ terveztem, egyszóval beleestem abba a betegségbe, melyet szaknyelven „kajak-kórnak” hívnak.

A tépelődések és tervezgetések zavaros óráiban bombaképpen hatott

az a levél, melyet egy kajakos ismerősömtől kaptam, s amelyben felszólított, tekinteném meg eladó kis kajakját, mely egy tündérien szép tó partján horgonyzott. Egy szép márciusvégi napon felkerestem ismerősömet a megadott címen, s néhány nap múlva már boldog hajótulajdonosként csomagoltam össze a szétszedhető vitorlás-kajak titokzatosnak tűnő furcsa alkatrészeit.

A kis hajócska első gazdája vérbe-li sportember volt. Kerékpárján, vagy ahogyan ő nevezte, „gumiszamarán” bejárta egész Európát, sőt Észak-Afrikát is. Hatalmas fotóalbumjait órákig elnézegethette az ember anélkül, hogy megunt volna a felvételek sokszínű és kalandos világát. Az ütött-kopott biciklit s mosolygószemű rövidnadrágos gazdáját egyaránt megbámulták az Alpesek gleccserei és Líbia oázisainak pálmái. Fájó szívvel vált meg kajakjától, mellyel végighajózta már az egész Dunát, de hát neki már nagyobb igényei voltak – kabinos kis kutterre vágott, mellyel a Balatonon akart versenyezni.

A kis hajó a csónaképítő ipar valószínű remeke volt. Hossza nem haladta meg az öt métert, szélessége pedig a nyolcvan centimétert. Súlya innen volt a negyven kilón, s négy csomagba gyömöszölve háton is könnyen szállíthatuk. A csónak merevítése rétegelt lemezekből készült bordákkal történik, melyek az összecsumakodó főtartókra támaszkodnak. Ezekre a bordákra feszíthető reá a hétrétegű, vastag gumibőr, mely bátran szembeáll még a hegyipatakok sellőivel is. A fedélzet körben futó peremére erősíthető rá a kajakokra jellemző habfedélzet, melyen csupán két akkora nyílás van, amelyen keresztül a két utas elfoglalhatja helyét a hajóban. Ezek a nyílások derékban szorosan összehúzhatóak, és még a legvadabb hullámverésben sem jut víz a kajakba.

Egy pompás négy négyzetméteres fővitorla s egy karcsú „foc” egészítette ki a hajócska felszerelését. Volt még egy kétkerekű szállítókoszink is, amelyre felrakhattuk az egész felszerelést, és így a hajó a kerékpár után kötve roboghatott az országúton.

**Most már lefelé csorgunk
a vízben, s percről percre
újabb szépségek tárulnak
szemünk elé. Közeledünk
Dengeleg felé.**

Diákexpedíció a híres hangtűkörrrel

Alig vártam már, hogy hajócskám – melyet a Kalevala eposz csodálatos vízi járművéről „Szampónak” neveztem – végre kipróbálhassa Erdély vadvizeit is. Az alkalom nem is késett soká...

Egy szép július eleji napon vonatra tettem a szétszedett Szampót, s másnap a hajnali verőfény már a szőke Szamos partján találta a hajót. Társammal percek alatt összeállítottuk a kajakot, felszereltük a vázat, melyre pompásan ráfeszült a csillogó, piros gumi-bőr.

A víz selymes fodrozással suhant lefelé s Bonchida, ahol az éjszakát töltöttük, nem is álmodta, hogy a parton felütött sátor lakói csakhamar eltűnnek majd szemeik elől, meglovagolva a rugókkal és morotvakkal leselekedő vizet.

Kipróbáljuk a kormányt... még egyszer ellenőrizzük a csavarokat és eresztékeket, aztán lassan vízre csúszik a hajó. Az ár finom fodrokat borzol az orrtőke hullámtörője körül, s a Szampó kis kék lobogójába belekap a szél. Elfoglalom helyemet a hátsó ülésen, s lábam a kormány pedálján nyugszik. Társam az első ülésre kerül. Ő a hajósinas. Kezével a várakozás izgalma ül: vajon sikerülni fog-e magunk alá gyűrni az áradó Szamost.

Ellenőrzöm a súly arányos elosztását, néhányszor megbillentem a hajót, aztán kiadom a jelszót: ereszd!

A kajak testén finom remegés fut át, az evezők tolla belekap a vízbe, s lassan

húzzunk felfelé a vizen. Eleinte szokatlan a habok csillogása, s minden hullámfodor óvatosságra int. Vigyázni kell, nehogy zátonyra kerüljünk. Az inas az első ülésen állandóan figyel a mélységet, s ha látja, hogy apad a víz alattunk, hátra szól s megadja a helyes irányt. A Szampó pedig, érzékenyen követve a kormány minden kis mozdulatát, ügyesen kanyarog erre-arra.

A folyó kiszélesedik. Gyorsabb iramot diktálunk, s a könnyű kis vízi jármű valósággal röpül a vizen. A középszakasz jellegű folyó meggondoltan kanyarog egyre szélesedő völgyében, s hajdan tétova útkeresését elhagyott morotvák csalóka világa jelzi. A természetnek szinte érintetlen csodái tárulnak szemeink elé. A part felől rejtelmes ingovány vet gátat a betolakodónak, s csak innen, a víz portalan országútja felől tárul fel a folyómenti szegélyerdő titokzatos dzsungelje. Susogó nádasok övezik a homokpadokkal tarkázott partokat, mögöttük pedig komoran zúgnak az óriásira nőtt jegenyék. Gólyák húznak el felettünk, s bíbicek lármás hada száll perbe a betolakodókkal. A halpusztító gémelek telepén őrző fogad. A hosszúcsőrű madarak lakóhelye egyetlen büzlő trágyadomb. Sietve hagyjuk magunk mögött ezt a zsigvársárt.

Most már lefelé csorgunk a vízben, s percről percre újabb szépségek tárulnak szemünk elé. Közeledünk Dengeleg felé. Felváltva evezünk, hogy egyikünk

fényképezni, filmezni tudjon. Most éppen nálam van a nyolcmilliméteres kis felvevő készülék. A kereső lencséjében a nyárfák csúcsán ülő habfehér cumulusok⁵ villannak. Aztán egy hirtelen nyeldeklő gémmel kerül filmszalagra, majd a függőcinkének víz fölé hajló, csodálatos gonddal épített fészke. Biztatón duruzsol a gép kis motorja, amint különböző sebességre állítom be a fogaskerekeket.

Közben persze állandóan kell figyelni a vizet is. Utakat keresünk a holtágak birodalmában. Gyakran betévedünk a morotvák csalóka labirintusába, s csak a lassan elfogyó víz figyelmeztet arra, hogy vissza kell ám fordulnunk.

Nyitott szemmel, éberem fülelve kell a kajakosoknak járnia a vadvizet, különösen azokat, amelyeken még nem fordult meg magamfajta víziturista. Míg fölfelé evezünk, idejekorán észre vesszük a malmok duzzasztógátjait vagy a sellők felett rohanó víz fehér csipkefüggönyét. Ilyenkor a hajóból kiszállva, gyalogszerrel kerüljük meg az akadályt. Jól emlékszem, hogy egyszer egy malomgátat akarva kikerülni, partra szálltunk, s a vállainkra emeltük a több napi étellel, sátorral és felvevőgéppel megrakott Szampót. Embernél magasabb kukoricáson vitt az ösvény. Eleinte barátságosan kanyargott előttünk, később egyre szűkebb lett, s a gát fölötti folyópart csak nem akart előttünk kibontakozni. Jó

negyedórája verejtékeztünk a mázsás súly alatt, amikor egy hatalmas vacorkorfához értünk. Itt letettük a vállainkról a szárazra került hajót, s az inas felmászott a fára körülnézni. Vigasztalan látvány. Köröskörül kukoricatáblák rengetege s valahol messze, közel kilométernyi távolságban zöldellt a szegélyerdő sötét fala. Nagy buzgóságunkban eltévesztettük az irányt, s a folyó is elkanyarodott tőlünk. Közel egy órába telt, amíg ismét megtaláltuk a vizet. Patakokban folyt rólunk az izzadság a váratlan szárazföldi navigálás utójátékaként. El is határoztuk, hogy a kukoricásban ezentúl nem hajózunk. Ezt az arany szabályt hajónaplónkban is megörökítve, tovább csorgtunk lefelé a vízen.

Ilyenkor, ha a rohanó víz sodrára bízzuk magunkat, s lefelé vágatunk a tajtékos áradat hátán, egyetlen hibás kormánymozdulat veszélybe sodorhatja a hajót és utasait. Nem csoda, ha völgyben minden apróságunkat a hajón található karabínerekhez főtük – jó óvintézkedés ez arra, hogy borulás esetén felszerelésünk el ne ússzék. Vízhatlan pléhdobozaink s gumizsákjaink is ezt a célt szolgálják.

A partok mentén kaszálgató falusiaktól tudjuk meg, hogy bizony nem mi vagyunk az elsők, akik megpróbáltunk csónakkal nekivágni a Szamosnak. Elöltünk két osztrák kajakos járt erre gumihajóval. Utánuk Rittlinger ereszkedett le az Aranyos-Besztercén

s a Szeret folyón át a Dunára, majd a Fekete-tenger partján hajóra rakva csónakját, Kis-Ázsiába ment, s ott az Eufrátesz folyó rejtelmes szurdokain kajakozott keresztül.

Álmodozásomból azonban hirtelen felriasztott a kajak erős ringása. Egy hirtelen kanyar után bővizű patak tör reánk a balpartról. Az ár oldalba kapja a Szampót, s mire az evezővel helyre billenthetném az irányt, már vészes iramban sodródunk a folyó meredeken kiemelkedő jobbpartja felé. Lábammal belép a kormányba, a kajak lassan forogni kezd, s mire magunkhoz térünk, már jó tíz méterrel lesodort az áradat. Az első ülésen a hajóinas morogva méltatlankodik az öreg Szamosnak ilyen cselvetésein, míg jómagam azon tépelődöm, vajon milyen navigációs eljárással juthatnánk keresztül a tréfáskedvű rohanón? Erősen a jobbpartnak viszem a hajót, majd egy teljes kört írva le ismét fölfelé húzunk a vízen. Az inással együtt alaposan „berántunk” a két lapáttal, s nagy sebességgel, éles szögben fordulunk egészen balra, szembe a beömlő patakkaival. Zöld tajték csap föl előttünk, s a Szampó remegő orral küzd az áradattal. Sebességünk másodpercek alatt csökken... úgy látszik, ismét a víz lesz a győztes, amikor egy utolsó húzással kijutunk a sodrásból, s egy kis öblöcske szelíden fodrozódó tükrére siklunk.

Alaposan kifáradva húzzuk partra a kajakot, s verünk tábor a fák alatt. Remekbe szabott kis nomád sátrunk előtt csakhamar pattog a rőzsetűz, száll a készülő vacsora illata.

A víz felett lassan szétterül az alkony, fekete fátylat szőnek a faágak s az ágak hegyén, mint roppant égi fárosz hintázik a hold. Csend van, csak néha-néha ugrik ki egy hal a vízből, s a közeli mocsárban felzendül a békák nyáresti balladája...

Csillogó szemmel ülünk körül a tüzet, álomra hívogat a hunyó parázs, majd lassan felénk hajol egy kedves arc, s „farkasszemet játszik önmagával”...

Jegyzetek

- 1 Bummfa: a vitorla alsó részének fel-fűzésére szolgáló rúd (angolul boom). Nem hangutánzó szó, amint első pillanatra hinnők.
- 2 Skuner: Két fő árbócos, komoly vitorlás jármű (angolul schooner). Tengeren vagy nagyobb tavakon használják.
- 3 Yolle: egy árbócos vitorlás hajó.
- 4 Fock: orrvitorla.
- 5 Cumulus: gomolyfelhő. Erős felszálló légáramlás esetén keletkezik, sokszor toronyszerű, mindig éles körvonalakkal.

Ifj. Xántus János munka közben. Képek a Xántus család gyűjteményéből

Farkas György |

A digitális fényképezőgép és az objektív beszerzése

A teljesség igénye nélkül nézzük meg, melyek azok a tényezők és szempontok, amelyek segíthetnek a döntéshozatalban.

Egy fényképezőgép és egy objektív megvásárlása legalább akkora gond, mint a párválasztás! Nincsen tökéletes döntés, a kompromisszumok egész sorát kell elfogadnunk. Egy rövid cikk keretében sehogyan sem fér bele mindaz, ami a majdnem több ezer létező fényképezőgép és objektív közül a „leg”-nek a kiválasztásához szükséges. Gyakran a feltételek egymást kizáró módon kapcsolódnak, és csak engedelmények árán juthatunk az áhítotthoz kisebb-nagyobb mértékben közeli felszerelés birtokába.

A teljesség igénye nélkül nézzük meg, milyen ismérveket kell figyelembe vennünk, melyek azok a tényezők és szempontok, amelyek segíthetnek a döntéshozatalban.

a.) El kell döntenünk, hogy milyen célból szeretnénk fényképezőgépet és

objektívet vásárolni, milyen gyakran és szinten szeretnénk fényképezni?

b.) Mennyit szeretnénk költeni, „mekkora a zsebünk”?

c.) Hol és milyen körülmények között fogunk fényképezni? Terepen, a természetben nagyon változó és néha mostoha körülmények között, műteremben, esküvőn, születésnapon, vagy a városban – embereket, épületeket –, netán egyéb célokra – divat, műszaki terület, reklám, stb. használnánk?

d.) Mekkora mérete és tömege legyen a fényképezőgépnek és az objektívnek? Zsebben szeretnénk hordani, vagy táskában, hátizsákban?

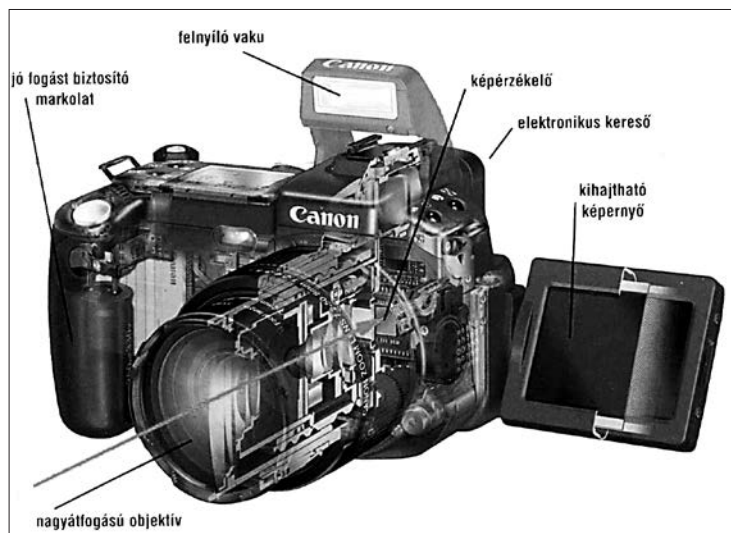
e.) Milyen kiegészítőkre lesz szükségünk? (Állvány, szűrők, villanófény, távirányító, memóriakártya stb.) Ezek a választott fényképezőgéphez találhatnak?

f.) Használt vagy új felszerelést szeretnénk vásárolni? Az új fényképezőgép a megvásárlás pillanatához közeli múltban elérhető technológiát biztosítja. A használt gép – ha megbízható forrásból származik és nincsen nagyon „lehurbolva” – gyakran megfelelő pillanatnyi célunknak és lehet, hogy a gyorsan fejlődő világunkban viszonylag jó modellt tudunk az új gép árának töredékéért megvásárolni. Ez a „tanuló gép” megfelel a kezdeti „bukdácslásunknak”. Amikor már uraljuk a szakmát, vásárolhatunk hosszabb távra elképzelt, komolyabb új fényképezőgépet.

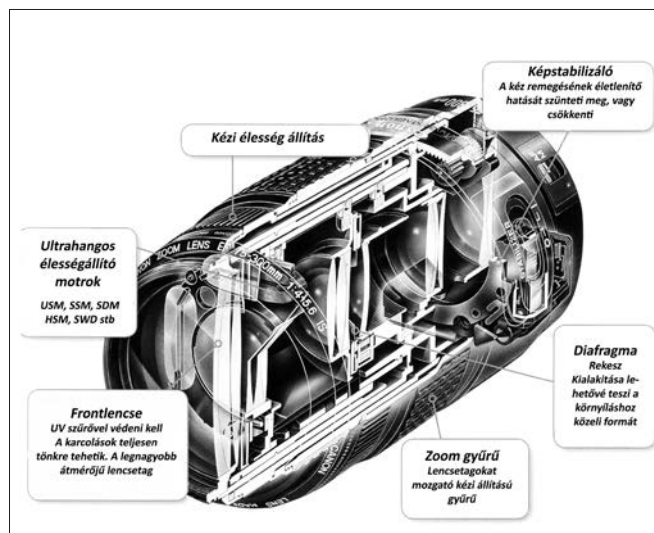
g.) Figyelembe kell vennünk, hogy a különböző fényképezőgép-gyártó cégek készülékei (és egyéb kiegészítői) nem mindig kompatibilisek egymással. Külön a kiegészítők gyártására szakosodott más cégek készítenek illesztőket, villanófényeket, szűrőket stb., de ezeket külön kell megvásárolni. Az is megfontolandó, hogy egy fényképezőgép-gyártó az objektívjeit, villanófényeit stb. eleve a saját gépéhez legjobban illeszthető módon tervezi.

Farkas György felvétele

A Canon digitális fényképezőgép felépítése

75–300 mm-es teleobjektív szerkezete

h.) Kényelmi szempontok: kézméret, a gép biztonságos tartása, kezelhetőség, menürendszer átláthatósága, és nem utolsósorban a szín és divatosság is fontos tényező lehet – elvégre az sem árt, ha esztétikailag is elnyeri a tetszésünket.

A berendezés – fényképezőgép és objektív – vásárlásakor ne feledjük az angol mondást: „Nem vagyok elég gazdag, hogy olcsó holmit vásároljak!”

A berendezés – fényképezőgép és objektív – vásárlásakor ne feledjük az angol mondást: „Nem vagyok elég gazdag, hogy olcsó holmit vásároljak!” Gondolni kell arra, hogy idővel fényképezési ismereteink, tudásunk bővül, gyakorlatra teszünk szert, és bővíteni szeretnénk a felvételek skáláját. Ezért ajánlott előre is gondolni, hogy az esetleges megnövekedett igényeknek is feleljen meg a fényképezőgépünk és tartozékai. Két használt gép általában drágább, mint egy új! Azonban nem kell túlzásba esnünk. Ne vessük szemünket (bár hajlamosak vagyunk rá) a méregdrága és szuper szolgáltatásokkal ellátott szuper fényképezőgépre. Annak adottságait csak részben fogjuk tudni kihasználni. Inkább válasszunk egy olcsóbb DSLR-t, és a különbözetet költsük egy jó objektívra. Szathmáry Pap Károly szerint: „Egy fénykép sikere nem a géptől függ, hanem attól, aki a gép mögött áll.” És gyorsan hozzá is tenném, hogy a „gép mögött álló” után a siker

inkább az objektívén múlik, mintsem a fényképezőgépen. Az objektív a második legfontosabb tényezője a jó fénykép elkészítésének.

És ezek után nézzük a fényképezőgépeket.

„A modern DSLR több feldolgozó kapacitással rendelkezik, mint amennyit a NASA használt az első ember Holdra szállításakor.” [1]. A vázban használt anyagoktól kezdve a kifinomult számítógépes áramkörökig a modern fényképezőgépek minden darabja a technológia egy apró csodája, olyan összetett funkciókat jelenítve meg, amelyek néhány év tizeddel ezelőtt még elképzelhetetlenek voltak. [1]. Ha a 20. század utolsó évtizedeiben a digitális fényképezőgépeket gyártók a hagyományos fényképezőgépekbe beépítették az elektronikát, változatlanul hagyva a gép többi elemét, a technológiai tökéfelhalmozódásával a 21. század elején szakítottak ezzel a „hagyományörzessel”, és merőben új szerkezetű, a digitális kor követelményeinek megfelelő fényképezőgépeket terveznek. A jelenleg létező számtalan fényképezőgépet felszereltségük és tudásuk alapján több csoportba sorolhatjuk, amelyek a kezdő és csak néha fényképező amatőrtől kezdve az igényes profi fényképészekig, minden igényt kielégíteni:

a.) Mobiltelefonok. Ma már a telefonokba épített fényképezőgéppel jó fényviszonyok közepette készített fényképek – sőt filmek – minősége majdnem a csodával határos. Bár a képzékelő (szenzor) mérete apró, de a pixelméret csökkentésével aránylag nagy felbontás valósítható meg. Az is igaz, hogy ezek a képek csak mérsékelt méretre nagyíthatók. Már

telefonba épített fényképezőgépek számára gyártanak előtétlencséket, tele és makro tartományra is. A rögzített képformátum: JPEG.

b.) Kompakt és ultrakompakt fényképezőgépek. A legegyszerűbb, legelterjedtebb és legolcsóbb fényképezőgépek. Köztük különleges kialakítású gépeket is találunk: a vízálló például több méter mély vízben is bírja, az érintőképernyős pedig „törhetetlen”. Eredetileg kis szenzorral készülnek, amelyek gyenge fényviszonyok mellett és magas érzékenységnél (ISO) zajos képet készítenek, de ma már az APS méretű, vagy a full-frame (a 35 mm-es filmcsocka mérete) nagyságú szenzorok kezdenek megjelenni a kompakt fényképezőgépekben. Ezek nagy felbontású és minőségű képeket adhatnak. Sőt, már cserélhető objektíves kompaktok is készülnek. Úgy tűnik, a haladás iránya erre fele mutat, és nemsokára a piacot ezek uralják majd. Ez nem jelenti azt, hogy kiszorítják az eddigi profi gépeket, addig még eltelik egy-két esztendő. A kompaktokba már kontrasztérzékelő élességállító rendszert építenek, amely lehetővé teszi a gyors élesség állítását. A gyors jelenlégek fényképezésére azonban nem alkalmasak, a DSLR-gépeket nem tudják (egyelőre) leghagyni. A kompakt fényképezőgépek alacsony ára nem elegendő a nagy teljesítményű zárszerkezet és más profi elemek beépítésére. Ezért bár kacérkodnak a profi gépekkel, de azok nagyon keményen tartják magukat. A fő hátrányuk a lassúság és a sokoldalúság hiánya. A rögzített képformátum főként JPEG, de van már olyan változat is (igaz ritka), amelyik RAW formátumban is készít képet. Általában SD-memóriakártyát használnak. Keresőrendszerük is kisméretű, fényhiányos, ami

az igényes fényképezők számára nem kielégítő. Nagy fényerejű objektívek fogadására a kompakt fényképezőgépek nem igen alkalmasak.

A kompakt fényképezőgépeknél gyakori a digitális zoom. Ennek használata sajnos nem jelent előnyt, minden esetben a kép minőségének a romlásához vezet. A kézi beállítások hiánya is hátrány. Az automata fényképezés lehet kényelmes, de a kézi állítás hiánya nehezíti az igényes fotós tevékenységét. A kompakt gépek áramforrása ugyancsak határt szab a fotós számára az elkészített képek számát illetően. Az LCD és elektronikus képkereső alaposan fogyasztja az áramforrás tartalékát, csökkenti annak élettartalmát. Ezt csak nagyméretű akkumulátorral ellátott gép helyettesíti. A kompaktoknál ez nem áll rendelkezésünkre. Sok kompakt fényképezőgépnél az objektív beépített, nem cserélhető. Az objektív fókusz távolsága rövid, így bár a mélységélesség nagyobb, de ez gyakran hátrány is lehet. Főként akkor, amikor a fényképezett témát a háttér életlenítésével

szeretnénk kiemelni. Azoknak ajánlható, akik sokat utaznak, fiataloknak, utazási élményképek és videók készítőinek.

Előnyei: kis méret, könnyű kezelhetőség, egyszerű használat és tetszetős megjelenés.

Hátrányok: korlátozott beállítási lehetőség (általában automatamód), nem túl gyors élességállítás, kevés fényben korlátozott képminőség.

b.) Bridge fényképezőgépek, amelyek átmenetet jelentenek a kompakt és DSLR-gépek között. Az objektív lehet beépített vagy cserélhető, de nagyobb átfogású, mint a kompaktoknál. Szenzorméret is nagyobb. Ma már full-frame szenzoros bridge gépeket is gyártanak. A kereső általában elektronikus, és a bridge gépek több funkcióval rendelkeznek, mint a kompaktok. A beépített zoom objektívek néha nagyon nagy átfogásúak. Pl. a Nikon P 900 fényképezőgépe rendelkezik 83x zoommal. Kérdés, hogy ez milyen mértékben használható ki. A beépített képstabilizáló segíthet a viszonylag éles képek készítésekor. Már gyártanak 5 FÉ vagy

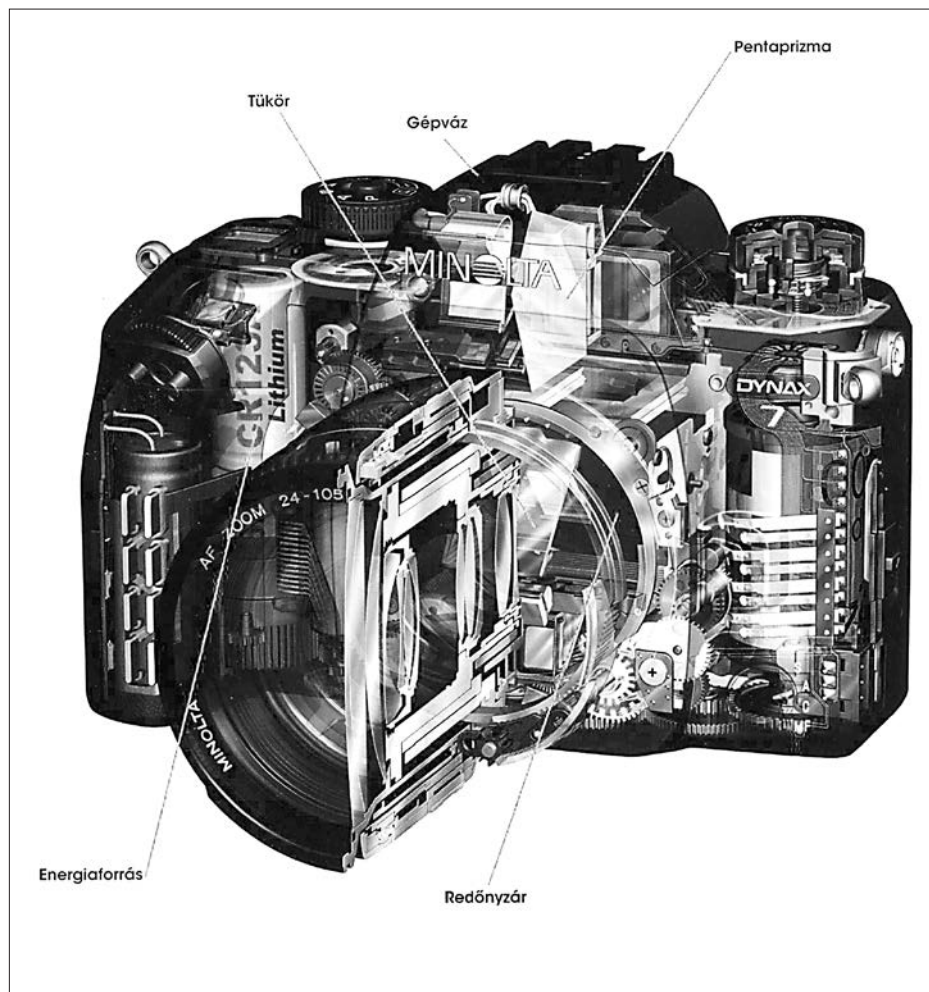
A nagyon nagy nagyítás vagy a kis részlet kinagyítása esetében természetesen a nagy felbontás értelmet kap, létjogosult.

rekeszérték (vagy időlépés) képstabilizáló (objektívbe épített) berendezést is. Így a bridge gépek egyre nagyobb részlet tudnak magukénak a fényképezőgépek családjából. Az utóbbi években megnövekedett a beépített szenzor mérete. Így nagyobb felbontású képek készítésére alkalmasak. Itt kell elmondani a szenzor felbontásával kapcsolatos néha téves álláspontokat. A megapixel (MP) jelentősége messze nem olyan fontos, mint sokan hinnék. Az 5–6 MP felbontású képek A3 méretű képek nagyítását teszik lehetővé. A 8–20 MP felbontású képek A3-as méretben ugyanúgy néznek ki, mint a 6–8 MP-esek, csak jóval több helyet foglalnak el a memóriakártyán és a merevlemezen. A nagyon nagy nagyítás vagy a kis részlet kinagyítása esetében természetesen a nagy felbontás értelmet kap, létjogosult. De meg kell gondolnunk, hány alkalommal van szükség ultra nagy nagyításra, vagy nagyon kis részlet kinagyítására, és ennek függvényében ítéljük meg a felbontás szükségességét.

Előnyök: a nagy zoom átfogás, sok funkció és beállítási lehetőség, „kézbefekvés”, kihajtható LCD-képernyő, JPEG- és RAW-formátumban is rögzít képet SD-kártyára.

Hátrányok: az elektronikus kereső felbontása korlátozott, gyenge fényviszonyoknál nehézkes élességállítás. Azoknak ajánlható, akik sokat utaznak és távoli témákat fényképeznek, érdeklődő amatőröknek és azoknak, akik jó ár/teljesítmény arányt keresnek.

c.) A bridge kamerák és DSLR között van még egy kategória: ezeket DILC (Digital Interchangeable Lens Camera) néven emlegetik. Keresőjük nem optikai, tehát meg van mindaz a hátrány, amelyről eddig szó volt az elektronikus keresőkkel kapcsolatban. Képérzékelői nagyobbak, így a kép felbontása is nagyobb. Újabb keletű fényképezőgépek, lehet nem is nagyon fognak elterjedni. Nem jelentenek számottevő előnyt, annál is inkább, mivel külön elektronikus keresőt kell hozzájuk vásárolni. Az élességállítás sem nagyon gyors. Általában az élesség és a zoom állítása kézi.

A Minolta Dynax 7 analóg fényképezőgép felépítése

Farkas György felvétele

d.) Tükörreflexes APS-C, APS-H és full-frame nagyságú szenzorral ellátott fényképezőgépek, amelyeknél cserélhető az objektív. A hagyományos tükörreflexes fényképezőgépek felépítését követik. Számptalan objektív kapható hozzájuk, nagyszámú beállítási lehetőségük van, külső vaku használatát lehetővé teszik, ezek a leggyorsabb fényképezőgépek. Pontos élességállításuk van. Ezekből már következik, hogy áruk is megfelelően nagy. Ezek az igazi profi kamerák. Ebbe a családba tartoznak a félprofi kamerák, amelyeknek szenzora APS méretű. Mivel optikai keresőjük van, az fényerős, tiszta és nagy képet biztosít. A használt objektív fényereje határozza meg a keresőkép világosságát. Nem szabad felejtenünk, hogy a nagyobb fényerejű objektívvel az élességállítás is gyorsabb. A különleges kereszt formájú élességállítási pontok kiképzése a szenzoron ugyancsak gyorsítja és biztonságossá teszi az élesség állítását. A zárszerkezet tartóssága talán az összes fényképezőgépek közül ezeknél a legjobb. 3-400 000 exponálást is bírnak – de azért a használt gép vásárlásakor az exponált képek számára érdemes odafigyelni. A gép a vásárlással kezdődően számolja az expo számot. A DSLR-fényképezőgépek élességállításának a gyorsasága a legnagyobb, 0,1–0,3 mp az AF (autófókusz) ideje. Az élességállítást meghatározó pontok száma a legnagyobb. A sorozatfelvétel sebessége ugyancsak ezeknél a legnagyobb. A csúcsmoделlek 8-10 felvételt képesek készíteni másodpercenként. A DSLR-fényképezőgépek nagy részének

kihajtható LCD-monitora van, amely a nehéz helyzetben nagy segítséget jelent, bár az áramfogyasztás szempontjából nem jelent előnyt. A fényképezőgép váza ellenálló, általában fémötvözetből készül és víz-, valamint porálló szigeteléssel látják el.

Szenzora a legnagyobb felbontású képeket adja, és ezekhez a fényképezőgépekhez nemcsak SD-, hanem CF-(Comact Flash) kártya is használatos. A kártyairás sebessége 25-45 MB/s is lehet. Több DSLR-fényképezőgép már dupla kártyát használ: SD+CF-, és párhuzamosan JPEG- és RAW-formátumban is menti a képet. Több DSLR gépbe wifit és BT-t építenek, amelyek nagysebességű és hatékony képátvitelt, továbbá gyors, direkt nyomtatást tesznek lehetővé. Ez különösen fontos a riport és sportfotósok körében. A nagyobb méretű szenzor azért is fontos, mert minél több érzékelő pontot jelent, továbbá az érzékelő pontok (pixelek) felülete is nagyobb. Minél nagyobb a pixel mérete, annál nagyobb számú fotont képes „összegyűjteni, értékesíteni” időegység alatt. Így aránylag gyenge fényviszonyok mellett is részletgazdagabb képet, pontosabb árnyalatot, szebb színeket és nagyobb élességet képes rögzíteni. A gyengén megvilágított részekben is hasznos képi információ rögzíődik. Ezért a DSLR-fényképezőgépek szenzora magasabb ISO-érzékenységnél (egész 102,400 ISO értékig) kevesebb képzajjal képes rögzíteni a képet, még hosszú exponálási időnél is, ami a feldolgozhatóság szempontjából lehet fontos.

Mindezen előnyök mellett szólni kell az áramforrás nagyobb kapacitásáról, néha a markolatba több akkumulátor is helyezhető, amelyek egy töltettel 500-1000 kép készítését is lehetővé teszik. A DSLR-fényképezőgépek ki- és bekapcsolásakor az ultrahangos szenzortisztító automatikusan takarítja a szenzort. Ez sok kellemetlenségtől megóvja a fényképezőt. Ezeknél a fényképezőgépeknel az élességállítás a legpontosabb, lehetővé teszi a mátrix, középre súlyozott, spot- és többzónás mérést.

Az utóbbi években megjelentek az AA-szűrő (Anti-aliasing) nélküli fényképezőgépek. (Nikon, Pentax, Fujifilm, részleteket lásd [2]) Ez a szűrő azért került a szenzor elé (enyhe életlenítő hatással), hogy megszüntesse a moaré hatást. A szenzorok fejlesztésével sikerült az AA-szűrőt nélkülözni, és így a képek élessége is javult.

Az objektívek világában a számítógépes tervezés lehetővé tette, hogy az optikai hibákat nagy mértékben csökkentse. Egy külön cikk kellene csupán az objektívek felsorolására. A csatolt könyvészet tartalmazza azokat a folyóiratokat, amelyekben részletesen és igényesen közlik azokat a tesztek és árakat, amelyek nemcsak a fényképezőgépekre, hanem az objektívekre is vonatkoznak. Érdemes vásárlás előtt alaposan tanulmányozni azokat. A tesztek vonatkoznak az alapobjektívekre, amelyek fókuszátávolsága 50 mm körüli, a nagylátószögű kis fókuszátávolságú objektívekre, makró objektívekre, valamint a tele és zoom objektívekre. Ezeknek ismeretében valószínű kevesebbet tévedünk. Megállás azonban nincsen. A fejlődés minden évben sok újdonságot hoz és még inkább megnehezíti a tájékozódást. De a kitartó munka meghozza gyümölcsét, és remélem minden érdeklődő megtalálja szíve választottját.

Könyvészet

- [1.] Vincent Oliver: *Digitális fotóiskola*. Geographia Kiadó, Budapest, 2005
 [2.] *Digitális Fotómagazin*. XIII, 4, 2013
 Daniel Lezano: *Fotós Biblia*. Szalay Könyvkiadó, 2007

Fényképezőgépek: teszt, leírás:
Foto Video: 1/2010; 6, 7, 12/ 2011; 11/2012;
 1-2, 7-8, 11-12/2013
Digitális Fotómagazin: 10/2010

Objektívek: leírás, teszt:
Digitális Fotómagazin: XI, 9, 2011
Foto Video: 10, 11/2011, 5, 7-8/2012, 9-10/2013

